

HVORFOR TAGER VI OS IKKE FRIHEDEN.

Speciale om de valg mennesket træffer gennem livet

2. JUNI 2020
SPECIALE
Aalborg Universitet

Abstrakt

Why do we not utilise our liberty?

– A project about the choices humans make through their life.

The thesis investigates why despite the belief that individuals can make choices and directly act upon them, they can experience difficulties when carrying them out even though they really want to.

To unfold this question, I am focusing on the word *free will* as the act a person carries out because it want's it more. Furthermore, I'm describing freedom, as the person's ability to choose between acts. The main word in this project is *difficult*. I've chosen to describe the difficulties a person can feel in a situation as the cost people fear, when they must be choosing one act over another.

In the middle section of my thesis I have chosen to incorporate Immanuel Kant's¹ moral philosophy, John Stuart Mill² thoughts about freedom, and Harry Frankfurt's³ theory about free will.

From these philosophies, I find that there is a significant relationship between freedom and a person's actions, and how difficulties are a natural part of acting.

By describing, analysing and comparing the theories, it is shown that difficulties can mean that a person can feel it's actions have specific cost and that these relate to a person's experience to act spontaneously. I find that these costs can be shown in different ways. For example, a person can feel it misses out in life, or that an act can lead to social exclusion. Furthermore, a person can be afraid to act if it finds, that there may be an unknown or better alternatives. I find that *difficulty* is a person's confusion between its acts and how the person wants to be seen or perceive themselves through the act.

Finally, I find that a person can come closer to acting out of free will, if the person stands by its chosen actions. For a person to stand by its actions they must have a principle⁴ for how they want to act. This principle must be consistent and must be a fundamental part of how the person makes conclusions going forward in its life.

¹ KANT - Kritik af den praktiske fornuft. 2000.

² Mill om friheden, 2008, side 15-146.

³ Freedom of the Will and the Concept of a Person, 1971.

⁴ The principle is not a reference to Kant's concept, as mentioned later in this thesis. However, it can be described as a basic rule the individual consciously follows, because the individual has chosen it.

Indholdsfortegnelse

ABSTRAKT	2
INDLEDNING:.....	5
PROBLEMFELTET.....	7
PROBLEMFORMULERING	7
LÆSEVEJLEDNING.....	8
PRÆSENTATION AF TANKEEKSPERIMENTET "HAR IRMA HANDLEFRIHED?"	9
HANDLEFRIHED	10
FRIHEDSFORSTÅELSER OG VALG AF TEORI	14
<i>Traditionel kompatibilisme og semi- kompatibilisme</i>	<i>14</i>
<i>Inkompatibilisme</i>	<i>15</i>
IMMANUEL KANT	16
TEORI	16
<i>Moralfilosofi</i>	<i>16</i>
<i>Umyndighed</i>	<i>18</i>
ANALYSE	21
<i>Hvad Irma Vil</i>	<i>21</i>
<i>Hvad er svært.....</i>	<i>24</i>
<i>Kritik af Kant</i>	<i>26</i>
<i>Delkonklusion</i>	<i>28</i>
JOHN STUART MILL	29
TEORI	29
<i>Skadesprincippet.....</i>	<i>29</i>
<i>Magtformer</i>	<i>30</i>
<i>Dømmekraft</i>	<i>33</i>
ANALYSE.....	36
<i>Netværkets påvirkning.....</i>	<i>39</i>
<i>Irmas svære overvejelser</i>	<i>41</i>
<i>Kritik af Om friheden.....</i>	<i>42</i>
<i>Delkonklusion</i>	<i>43</i>
HARRY FRANKFURT	44
TEORI	44
<i>Førsteordens ønsker</i>	<i>44</i>
<i>Andenordens ønsker</i>	<i>46</i>
<i>Andenordensvolitioner</i>	<i>47</i>
ANALYSE	49
<i>Hvad Vil Irma</i>	<i>49</i>
<i>Irmas svære overvejelser</i>	<i>52</i>
<i>Kritik af Frankfurts analyse af fri vilje</i>	<i>53</i>
<i>Delkonklusion</i>	<i>55</i>
DE TEORETISKE PERSPEKTIVER - OVERLAP OG MODSÆTNINGER.....	56
DISKUSSION	58
HVORFOR LADER MENNESKER DERES FRIHED INDSKRÆNKE	58

HVORDAN KAN MENNESKER OPNÅ HANDLEFRIHED?.....	67
FINDES UBETINGET FRIHED?	70
KONKLUSION.....	72
BIBLIOGRAFI.....	75

Indledning:

Frihed har mange former, og for at nævne nogle få er der; økonomisk frihed, religionsfrihed, kunstnerisk frihed, frihed til uddannelse, valgfrihed, fri sex, personlig frihed, yringsfrihed, ret til frihed og handlefrihed - you name it.

Vores sprog er spækket med disse ord, og sætninger som indikerer ubetinget frihed. Vi anvender dem i vores forsøg på at bakke hinanden op, og skabe motivation for en bestemt adfærd og velanset adfærd. Vi kan eksempelvis anvende vendinger såsom; verden er åben, du kan hvad du vil, du er din egen værste fjende, der er ingen undskyldninger og andre motivationscitater som eksempelvis Nike's slogan "Just Do It" (Nike, 2018).

Der kan dog stilles spørgsmål til, om frihed betyder, at vi virkelig kan gøre, lige hvad vi vil?

Frihedsretorikken kan gøre, at vi som enkeltindivider føler et stort ansvar for vores handlinger og den selvbestemmelse de repræsenterer. De mange valg kan være indgangen til, at individet kan føle en stor magtesløshed, når det skal vælge handling. Denne afmagt kan opstå som en erkendelse af, at individet ikke ved, hvad handlingen har af omkostninger, og at valget måske ikke kan gøres om. Dette er en diskussion, der ofte bliver omtalt i forhold til unge, og deres, i nogen øjnes, ubegrænsede valgmuligheder i uddannelsessystemet. Ungdommen kan på grund af de mange valgmuligheder opleve handlingslammelse, når de skal vælge mellem uddannelserne (EVA, 2019).

De helt store spørgsmål, såsom hvad individet vil opnå i sit liv, kan virke overvældende og angstprovokerende, idet individet kan føle, at det ikke har et grundlag for at handle, og ikke ved om handlingen egentligt er det, individet vil. Det er en usikkerhed de fleste kan forstå og sætte sig ind i.

Opstilles det anderledes, at individet, er bevidst om eksempelvis; hvad det glædes ved, hvad det kan lide at lave og yderligere ved hvilken retning, det vil gå i livet, da kan det undre omverden, hvis individet ikke handler efter det.

Jeg oplever ofte, at jeg personligt, i forskellige situationer, undlader at udføre en bestemt handling som jeg har sat mig for. Dette kan være alt fra følelsesbetonede handlinger som at ville give udtryk for min holdning i en diskussion, eller ikke ville skrive den der "tag mig tilbage" sms til ekskæresten. Dette kan dog også foreligge i situationer, hvor handlingen kun vedkommer mig eller under

handlinger som forekommer i det private uden andres blikke er inden for rækkevide. Det kan eksempelvis forekomme, hvis jeg vil have et bestemt sæt tøj på eller jeg vil spise 3 frysepizzaer på en dag.

For selvom jeg i disse situationer føler en ret til at handle som jeg vil, da kan jeg ofte overveje andre alternative handlinger, som på givende tidspunkt ikke er foreneligt med det jeg vil. Disse overvejelser forekommer oftest, hvis jeg er blevet gjort opmærksom på bestemte holdninger om den specifikke adfærd eller en handling som andre finder mere værdifuld end den jeg vil handle efter. Disse florerende holdninger gør, at jeg inddrager udestående meninger, der svækker min viljestyrke til aktivt at handle på min vilje.

Der er ofte mange måder at anse en handling på, hvorfor det kan undre mig, at simple handlinger kan virke omstændige og svære for mig og andre individer. Det er på denne baggrund, at jeg har valgt at dedikere specialet til spørgsmålet om, hvorfor det kan være svært for det enkelte individ at handle som det gerne vil.

Problemfeltet

Dette speciale undersøger, hvad der lægger til grund for, at individet kan have svært ved at handle som det gerne vil på trods af en klar overbevisning om, hvad der er det rigtige for personen at gøre. Specialet tager udgangspunkt i hverdagssituationer som de fleste kan sætte sig ind i, og hvor læseren kan overveje hvilken frihedsforståelse, han eller hun lægger til grund for sine handlinger. Centrale filosoffer i projektet er Immanuel Kant, Harry Frankfurt og John Stuart Mill, som hver især giver deres bud på handlefrihed og fri vilje.

For at undersøge dette, vil jeg tage udgangspunkt i nedenstående problemformulering:

Problemformulering

Hvordan kan frihed analyseres ud fra Immanuel Kants moralfilosofi, John Stuart Mills teori om samfundsfrihed og Harry Frankfurts teori om fri vilje? Hvilke aspekter kan denne analyse bidrage med i en diskussion om, hvorfor det kan være svært for det enkelte individ at handle, som det gerne vil.

- Hvorfor lader mennesker deres frihed indskrænke?
- Hvordan kan mennesker opnå handlefrihed?
- Findes ubetinget frihed?

Læsevejledning

Kære læser,

Dette speciale centrerer sig om tankeeksperimentet, Har Irma handlefrihed, hvorfor jeg finder det naturligt at starte med at introducere tankeeksperimentet og min forståelse af de begreber, som der er anvendt heri. Du vil samtidig blive introduceret for opgavens problematik, nemlig hvorfor individet ikke som en selvfølge handler efter sin egen vilje. Som en del af det indledende afsnit præsenterer jeg de centrale frihedsforståelser, der vil blive anvendt i opgaven, samt de tre anvendte filosoffer. Efterfølgende kommer essensen af opgaven, som består af et teoretisk overblik over de anvendte filosoffer. Først vil jeg præsentere Kants analyse af 'fri vilje' baseret på værket 'Kritik af den praktiske fornuft'⁵ og 'besvarelse af spørgsmålet: hvad er oplysning'⁶. Herefter vil jeg komme ind på Mills analyse af 'frihed' fra værket 'Om friheden'⁷, og afslutningsvist vil jeg præsentere Frankfurts analyse af 'fri vilje' som beskrevet i artiklen 'Freedom of the Will and the Concept of a Person'⁸. Efter hvert teoriafsnit vil der komme et analyseafsnit, hvor jeg sammenholder den enkelte teori på tankeeksperimentet efterfulgt af et kritikafsnit om teoretikeren. Kritikafsnittet skal give indblik i, at der er mange standpunkter og aspekter i diskussionen om frihed. Efter analyseafsnittene gives en kort beskrivelse af de tre hovedteoretikers ligheder og modsætninger. Analyseafsnittet fylder en stor del af opgaven, hvorfor du efterfølgende er klædt på til diskussionen om, hvorfor det kan være svært for det enkelte menneske at handle som det gerne vil, hvilket er specialets hovedspørgsmål. Afslutningsvist finder du specialets konklusion, der søger at svare på problemformuleringen.

⁵ KANT - Kritik af den praktiske fornuft. 2000.

⁶ Immanuel Kant oplysning, historie, fremskridt. 2017, side 64-75.

⁷ Mill om friheden, side 15-146.

⁸ Freedom of the Will and the Concept of a Person, 1971.

Præsentation af tankeeksperimentet "Har Irma handlefrihed?"

I dette afsnit vil jeg opstille et tankeeksperiment, der skal danne udgangspunkt for min analyse af det, i mine øjne, almene fænomen, hvor det enkelte individ har svært ved at handle autonomt, som er individets evne til at handle efter sin vilje.

Tankeeksperiment:

Eksperimentet omhandler kvinden Irma. Hun er 35 år og er i kategorien 'normal', hvilket indikerer, at hun har evnen til at tænke rationelt og moralsk.

Irma står i supermarkedet med en pose slik i hver hånd. I den ene hånd har Irma 185 gram hvid chokolade fra Marabou, som er Irmas yndlingschokolade. I den anden hånd har Irma 185 gram økologisk hvid chokolade fra Fairtrade-mærket, Elmelund, som hendes veninde, Irene, har anbefalet hende. Irma håber på en afslappende aften i sofaen og ved, at den bliver god, hvis hun vælger sin favoritchokolade, Marabou, som aftensnack. Alligevel bliver Irmas sind splittet, da hun i situationen står foran begge indkøbsmuligheder. Irma ved, at hun helst vil købe Marabou chokoladen, men føler sig nu knyttet til muligheden om at vælge Elmelund chokoladen. Irma bliver her stillet over for et valg som i udgangspunktet syner nemt, da hun ved, hvad hun vil, men valget bliver i situationen svært for Irma, da hun bliver draget mod at tage et valg, hun reelt set ikke havde tænkt sig at foretage.

For at beskrive dette tydeligere og mere grundlæggende, kan nedenstående formel opstilles:

"X vil Φ , men overvejer Ψ "

Her er X individet, og Φ er handlingen eller det valg, som individet ønsker at handle efter. Ψ er den handling eller det valg som individet overvejer at handle efter på trods af, at det egentlig ønsker at handle efter Φ .

Ovenstående tankeeksperiment tydeliggør, at individet i de simpleste situationer kan lade eksterne forhold få indflydelse på de valg de træffer i livet. Scenariet handler om individets handlefrihed, hvilket jeg vil uddybe i nedenstående afsnit.

Handlefrihed

Dette afsnit er en forlængelse af ovenstående tankeeksperiment. Jeg vil her inddrage sidste del af problemformuleringen, der lyder som følger ”*Hvorfor det kan være svært for det enkelte individ at handle, som det gerne vil*”. Dette for at afklare problemformuleringen elementer, så de er forståelige, når de igen bliver præsenteret i analyse afsnittet.

Elementerne består i, at der er en handling som individet gerne ’vil’ udføre og at denne handling er ’svær’. At handlingen opleves svær for individet gør, at jeg kan stille spørgsmålstejn til den individuelle handlefrihed og menneskets evne til at handle af *fri vilje*. Da specialet omhandler frihed, er der yderligere en anledning til at stille spørgsmålstejn til, hvad ’*frihed*’ betyder, når emnet er ’*individets frihed til at handle som det vil*’? Denne opstilling af frihed forudsætter, at der er noget individet *vil*, men alligevel ikke nødvendigvis er ’*fri til*’. Jeg vil i nærværende afsnit lave en begrebsafklaring over min brug af ordene ’*frihed*’, ’*vil*’ og ’*svært*’.

Jeg vil starte med at udfolde min anvendelse af ordet ’*frihed*’. I tankeeksperimentet handler friheden ikke om spørgsmålet i forhold til om viljens frihed eksisterer, da individet, i denne situation, Irma, ved hvad det *vil*. Viljebegrebet omhandler menneskers mulighed for at handle fordi det *vil* det, og dermed ikke være bundet af tvang (Alstrup, et al., 2010, s. 718). Fri vilje bliver i forlængelse heraf, beskrevet som en handling, hvor individet bevidst har valgt handlingen det tilstræber og handler efter det⁹. Begrebet *vil* anvender jeg som udtryk for den vilje som individet tilstræber mere end andre viljer. Friheden handler som nævnt om en slags handlefrihed. Handlefriheden er individets frihed til personligt at kontrollere sine handlinger, så de er i overensstemmelsen med viljen¹⁰. Specialet tager derfor afsæt i, at individet har muligheden for at vælge mellem flere handlingsmuligheder (Alstrup, et al., 2010, s. 719).

Sammenhængen mellem vilje og handling er, at vilje er et udtryk for de handlinger mennesket ønsker at foretage, hvor handlefrihed er menneskets mulighed for aktivt at handle på dem. Hvis der tages udgangspunkt i tankeeksperimentet, relaterer begreberne sig derfor til hinanden i form af, at

⁹ Jeg anvender Harry Frankfurts beskrivelse af *fri vilje* fra værket, *Freedom of the Will and the Concept of a Person*, 1971, side 11.

¹⁰ Dette kan også betegnes som fri vilje, evnen til frit at handle efter sin vilje.

Irmis vilje er at spise Marabou, men der er andre faktorer, der ligger til grund for at udføre den faktiske handling, som autonomt er at vælge Marabou.

Selvom Irma ved hvad hun vil, oplever hun en ambivalens, da hun står med valget mellem de to chokolader. Denne ambivalens kan beskrives som, at Irma oplever, at hun har to viljer, altså to handlinger, hun gerne vil udføre. Specialets omdrejningspunkt omhandler dog om den vilje, som individet oplever at tilstræbe mest. Irmis lyst til Elmelund chokolade er derfor ikke den samme lyst, som den hun har til Marabou chokoladen. Irmis lyst til Marabou bliver sløret eller føles forkert for hende, da er hun fortsat bevidst om, at det er Marabou chokoladen hun gerne vil have.

Jeg kommer gennem opgaven til at omtale den vilje, som individet tilstræber som dets *højest stående vilje*. Som nævnt, er dette i tankeeksperimentet Marabou chokolade, men jeg vil gennem specialet komme med forskellige vinklinger på, om Marabou chokolade faktisk er Irmis højest stående vilje, og om hendes vilje er fri. Dette alt efter hvilken filosofisk tilgang, der tillægges Irmis vilje.

Begrebet *svært* er centralt for specialets problemformulering, da specialet tager udgangspunkt i, at det kan være svært for individet at følge sin vilje. I tankeeksemplet er det eksempelvis svært for Irma at tage valget mellem de to chokolader. Da ingen af de involverede filosoffer i specialet anvender begrebet svært, og da ordet i scenariet kan have flere betydninger, finder jeg det vigtigt at beskrive, hvad jeg mener, når jeg nævner, at det kan være *svært* for individet at handle. Yderligere er svært et ord, vi bruger i dagligsproget, hvor vi taler om svære eller lette beslutninger, men hvordan forholder ordene sig til frihed?

Der er flere måder, hvorpå det kan forstås, at en handlingssituation kan opleves som *svær*. Jeg vil nævne fire måder at forstå ordet på, hvorefter jeg vil vælge mit udgangspunkt for hvordan ordet *svært* bliver anvendt i opgaven.

1. *Svært* kan omhandle, at individet ikke kan handle efter sin vilje. Her er individet eksempelvis låst inde i et værelse. Individet vil gerne ud men kan ikke fysisk åbne døren.
2. *Svært* kan omhandle, at individet ikke oplever at reagere på sin vilje. Individet har her en oplevelse af, at det i nogle situationer kan handle som det vil og andre situationer ikke kan. Det er derfor kun noget som sker en gang imellem.

3. *Svært* kan omhandle, at handlingen kan få omkostninger for individet. Dette kan enten være, at mennesket skal gennemgå noget ubehageligt for at handlingen lykkes, eller at handlingen kan få konsekvenser for individet.
4. *Svært* kan yderligere omhandle, at individet er usikker på, om det kan udføre handlingen. Dette kan eksempelvis komme til udtryk, såfremt individet ikke har de kvalifikationer, som handlingen kræver.

For at beskrive dette tydeligere, kan det kontrasteres med betydningen af, at noget er *let*. Det kan eksempelvis være *let* for et individ at male et kunstværk, hvor det for andre er *svært*. Dette scenarie indeholder flere aspekter. For nogle individer vil det være en omkostningstung og tidskrævende proces at skulle sammensætte farver og male noget, der kan kaldes et kunstværk. Dette kan fremkalde en masse tvivl hos individet, da det kan være usikker på, om det lykkes. Såfremt individet ikke er vant til at male, kan individet være i tvivl om, om det falder i køberens smag. For andre kan denne proces føles som en leg, hvor de ikke mærker svære følelser ved processen. Et mere konkret eksempel kan være, at det for nogle kan være let at løfte 80 kilo, fordi de har styrken til det, hvor det for andre er fysisk umuligt.

Handlefrihed har dermed en forbindelse til, hvorvidt noget er '*svært*' eller '*let*'. Forbindelsen bliver skabt, idet mennesket alt efter sværhedsgraden, kan føle sig mere eller mindre fri til at udføre en bestemt handling.

Irmas situation er anderledes. Det omhandler ikke at udarbejde noget fysisk, men om en reaktion. Hun skal blot række ud efter den ene eller den anden chokolade, alt efter hvilken hun *vil* have. Man kan undres over, hvorfor hun ikke bare rækker ud efter Marabou chokoladen. Individer siger ofte til hinanden '*hvis du vil det, jamen så gør det*'. Det kan lyde mærkværdigt at tale om, at hun ikke er fri til, eller at det er *svært* for hende at handle.

At noget er *svært*, kan dermed forholde sig til frihed i form af, at det har betydning for individets oplevelse af uhindret at kunne handle. Irma kan opleve, at hun i situationen er ambivalent i valget mellem de to handlinger. Ambivalensen kan udspringe af de omkostninger, Irma overvejer, at hendes handling kan få. Disse omkostninger kan gøre, at Irma oplever, at hun ikke vil eller tør reagere på sin vilje. Jeg vil i specialet anvende ordet *svært* som beskrivelse af individets dilemma i forhold til fordele og ulemper ved at handle på en bestemt måde, og om handlingen er de omkostninger

værd, som følger handlingen. Jeg vil anvende ovennævnte filosoffer til at beskrive, hvordan de beskriver frihed, samt hvilke elementer, de påtænker, gør en handling omkostningstung, og hvordan individet kan overkomme tanken om omkostningernes betydning.

I tankeeksperimentet bliver det yderligere beskrevet, at Irma føler sig *'knyttet'* til valget om at vælge Elmelund chokoladen efter at hendes veninde, Irene, har anbefalet produktet til Irma. Denne interaktion om produktet gør, at Irma føler sig forbundet til produktet, da hun tillægger det en bestemt værdi. Dette kan eventuelt begrundes i, at hun gerne vil anerkende sin venindes anbefaling eller tillægger det værdi at handle Fairtrade.

Anvendelsen af ordene *'handlefrihed'*, *'vil'*, *'svært'* og det at blive *'knyttet'* til en handling individet ikke ønsker, er i dette afsnit blevet udfoldet. Disse forhold vil gå igen i analysen, hvor der vil komme forskellige indgangsvinkler til betydningen af ordene. Dette er for at udfolde, hvad der kan ligge til grund for menneskets handlefrihed.

Frihedsforståelser og valg af teori

I dette afsnit præsenteres kort de frihedsforståelser, som de tre teoretikere Immanuel Kant, John Stuart Mill og Harry Frankfurt opererer ud fra.

Traditionel kompatibilisme og semi- kompatibilisme

Traditionel kompatibilisme og semi-kompatibilisme har fundament i determinismen, men betegnes blød determinisme, idet de to frihedsforståelser accepterer, at determinismen er sand, men at individet stadig kan have fri vilje. Derfor vil jeg starte med kort at beskrive determinismen.

Determinismen er en frihedsforståelse, der bygger på, at menneskets handlinger har indflydelse på de fremtidige forhold i verden, da de gennem en kausalkæde er med til at forårsage dem. Den deterministiske forståelse forudsætter ligeledes, at også menneskers handlinger er bestemte af forudgående årsager såsom eksempelvis arv og miljø og naturfænomener. Menneskets handlinger er ud fra denne forståelse fastlagte på forhånd, hvorfor mennesket ikke har muligheden for at handle anderledes end det gør. Fundamentet for det deterministiske synspunkt er, at de nævnte livsbetingelser ikke er foreneligt med fri vilje (Alstrup, et al., 2010, s. 239).

Traditionel kompatibilisme accepterer, at determinismen kan være sand uden at udelukke, at individet kan have fri vilje. Dette da denne forståelse fokuserer på, at individet stadig kan træffe selvstændige beslutninger og selv frit kan vælge at udføre en handling uden at være påvirket til det. Mill op-sætter her, at individet har handlefrihed. Dette i form af, at individet har flere handlemuligheder, og at det er muligt for individet at handle anderledes, end det gjorde i en specifik situation, hvis blot individet havde truffet en beslutning om at handle anderledes (Alstrup, et al., 2010, s. 240)

Traditionel kompatibilisme har været omdiskuteret, og et kritikpunkt er, at selvom en person er fri til at udføre en bestemt handling, kan handlingen stadig anses som uundgåelig, da det er forudbestemt, at individet skal handle sådan.

Semi-kompatibilister mener, at det er muligt for individerne at handle af fri vilje (Alstrup, et al., 2010, s. 240). Frankfurt mener, at individet, der har indsigt i sin handling og aktivt vælger at handle efter, hvad det vil, handler af fri vilje (Frankfurt H. G., 1971, s. 11). Dette selvom det ikke har muligheden for at handle anderledes, end det gør. Frankfurt mener, at der ikke er behov for alternative

handlingsmuligheder for at individet kan have et ansvar i forbindelse med dets aktive handlinger (Alstrup, et al., 2010, s. 240).

Inkompatibilisme

Kant er liberalist og anser derfor inkompatibilisme som sand, hvilket angiver, at determinisme og *fri vilje* er uforenelige idéer. Kant mener, modsat ovenstående filosoffer, at individet har muligheden for at benytte deres indeterminerede frihed på en vilkårlig måde, hvor individet er fri til at vælge mellem alternativer. Indeterminisme benægter, modsat determinisme, at tidligere faktorer i individets liv fuldstændigt bestemmer individets fremtid (Alstrup, et al., 2010, s. 239-241).

Selvom Kant mener, at individet kan handle frit, sætter han rammer for, hvornår en handling kan kaldes en handling af *fri vilje*. Kant levede i en tid, hvor der var to former for erkendelsesteori; empirisme og rationalisme. Empirisme fokuserer på, at mennesker skal undersøge verden gennem eksperimenter og erfaring for at opnå en bestemt viden. Rationalister fokuserer modsætningsvist på det, mennesket skal vide med sikkerhed som eksempelvis matematik eller rationalitet, såsom at en jomfru ikke har haft et seksuelt forhold til en mand. Kant forsøgte at befinde sig i midten af de to erkendelsesteorier, hvor han afsøgte, om der er forhold i verden, et menneske ikke kan erkende ved at udforske det, men heller ikke kan vide gennem logiske forhold (Pedersen, Jepsen, & Friberg, 2007, s. 11).

Det kan eksempelvis opsættes, at når et menneske bevæger sig rundt i verden, må det være bevidst om afstanden mellem de objekter, der er tilstede for ikke at gå ind i dem. Kant mener ikke at denne afstandsbedømmelse er noget, som mennesket lærer gennem erfaring, eller at forholdet er noget det, i det daglige, har en bestemt data på. Kant analyserer sig frem til, at der må være rene anskuelsesformer, som er indbygget i menneskets sind, hvilket han kalder '*syntetisk a priori*'. Kant beskriver at dette omhandler forhold som rum, tid, numre og *moralloven*. Kant anvender disse forhold til at fremstille sin frihedsforståelse, hvilket jeg vil komme ind på i teoriafsnittet om Kant (Pedersen, Jepsen, & Friberg, 2007, s. 12).

Immanuel Kant

Teori

Nærværende afsnit omhandler en skildring af Immanuel Kants (1724-1804) analyse af frihed i form af *moralloven* samt umyndiggørelses indskrænkende betydning for menneskelivet. Skildringerne vil tage udgangspunkt i værket 'Kritik af den praktiske fornuft'¹¹ samt artiklen "Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning"¹².

Moralfilosofi

"Givet at en vilje er fri; find den lov, som alene er egnet til at bestemme den med nødvendighed"
(Kant, 2000, s. 33 §6).

Kant beskriver i ovenstående citat, at såfremt et individ kan finde en lov, der gør dets handling til en nødvendighed, da handler det af fri vilje. Kant identificerer en sådan lov som frihedsloven. Ifølge Kant er frihedsloven den eneste lov, der kan bestemme fri vilje. Kant omtaler frihedsloven som, hvordan tingene bør være. Kant omtaler frihedsloven som *moralloven*, der er et princip, som er udtryk for ren praktisk fornuft. Princippet er uafhængigt af empiriske betingelser som erfaring (dvs. a priori) og fortæller individet, hvordan det bør handle. Kant opstiller her, at såfremt mennesket skal handle frit, må det se bort fra alle bevæggrunde, da de ikke fremmer individets autonomi (Kant, 2000, s. 33 §5).

Kant hævder yderligere, at fri vilje er uafhængig af det, som han kalder lovens stof. Kant beskriver, at såfremt fri vilje skal være uafhængigt af noget empirisk, noget som er givet i erfaringen, så kan den kun have sin egen lovgivende form som bestemmelsesgrund. Formen er det ved loven, der gør, at individet vil den som en almengyldig lov. Ud over formen er stoffet. Stoffet er det loven indeholder, altså det der bestemmer viljen (Kant, 2000, s. 33 §6).

Dette hvilket kan opstilles 'A → B'

A = Individet opstiller en regel for handlingen (B).

B = Handlingen som A fører til.

¹¹ KANT - Kritik af den praktiske fornuft. 2000.

¹² Immanuel Kant oplysning, historie, fremskridt. 2017.

Kant beskriver denne indre anvisning som en *morallov*, der er omdrejningspunktet for menneskets frihed. Kant beskriver, at *moralloven* (A) er en begrundelse for handling, som stammer fra individet selv uden at være bestemt af andre udenforstående årsager (Kant, 2000, s. 34 §6 bemærkning).

Kant binder moralen og friheden sammen i citatet ”*Frihed og ubetinget praktisk lov henviser altså gensidigt til hinanden*” (Kant, 2000, s. 33 §6 bemærkning). Ifølge Kant er moral og frihed som to særskilte begreber. Kant finder dog begreberne uløseligt forbundet, da han anser frihed som en betingelse for *moralloven*. Menneskene er kun moralske væsener, hvis, og kun hvis, de er frie, og vi er frie væsener, hvis, og kun hvis, vi er moralske. *Moralloven* er derimod frihedens erkendelsesgrund, hvorfor moralen er en betingelse for, at mennesket kan blive bevidst om sin frihed (Kant, 2000, s. 34 §6 bemærkning).

Kant opstiller dette som frihedens erkendelsesgrund, hvor han understreger, at mennesket kun kan betragte sig selv som frie væsener, da de erkender sig som moralsk forpligtede. Kant viser, at moralen er bevidst i mennesket ved at bruge et eksempel, hvor en ærlig mand skal tvinges til at vælge mellem livet eller at aflægge falskt vidnesbyrd. Kant påstår, at det ikke kan vides, om manden vil aflægge falsk vidnesbyrd eller ikke. Moralens kan dog i sådan en situation vise sig som virkelig i mennesket, idet manden kan undlade at aflægge falskt vidnesbyrd på trods af, at han vil blive straffet med døden, hvis han undlader at gøre det. Ifølge Kant bliver det tydeligt i sådan en situation, at der er en anden bestemmelsesgrund i individet end dets lyster. Mandens empiriske side fortæller ham, at han skal afgive falsk vidnesbyrd, da han ikke har lyst til at dø. Manden oplever yderligere, at det er forkert og i modstrid med sin *morallov* at aflægge falsk vidnesbyrd. Kant anser på denne baggrund, at mennesket ikke må afgive falsk vidnesbyrd, da det er moralsk forkert (Kant, 2000, s. 35 §6 bemærkning).

Kant anser moralen som et pejlemærke for den optimale og rationelle beslutning. Ifølge Kant er moralen en kendsgerning, som ikke kan betvivles. Kants moralfilosofi fokuserer ikke på menneskets behov eller konsekvensen af menneskets handlinger, men den udgør et etisk refleksionsredskab, hvilket han omtaler *det kategoriske imperativ* (Kant, 2000, s. 35). Kant vurderer at mennesket for at agere efter sin frie vilje, skal følge læresætningen *det kategoriske imperativ*.

Det kategoriske imperativ lyder: ”*Handl således, at maksimen for din vilje altid tillige kan gælde som princip for en almengyldig lovgivning*” (Kant, 2000, s. 35 §7).

Maksimen er et udtryk for den regel, individet handler efter, og som er bestemmelsesgrundlag for viljen (Kant, 2000, s. 23 §1). Kant beskriver, at et individs *maksime* skal kunne gøres til princip for en almengyldig lov. Kant analyserer yderligere, at det ikke er handlingens udfald, men princippet bag handlingen, de bagvedliggende intentioner, der bestemmer viljen og gør den moralsk god, da de bestemmer handlingens moralske værdi (Kant, 2000, s. 32). Mennesket kan efterleve *moralloven* gennem *det kategoriske imperativ*, som er menneskets evne til at reflektere rationelt over, om deres handlinger kan gælde som et alment princip. Det kategoriske imperativ kan yderligere formuleres som, at individet kun skal handle, hvis individet vil, at alle skal handle efter det samme princip. Viljen skal være konstant og dermed udtryk for individets *moralske maksime* (Kant, 2000, s. 35-37).

Kant anvender ikke selv ordret 'refleksion'. Jeg vælger at beskrive *det kategoriske imperativ* som en refleksiv proces, idet individet skal overveje, om *maksimen* kommer fra individet selv eller er blevet det påduttet udefra. Yderligere kan individet opstille, om handlingen er ubetinget og kan gælde i alle sammenlignelige situationer.

Moralloven udgør menneskets autonome selvbestemmelse og kan beskrives som positiv frihed. Ifølge Kant har mennesket ikke fri vilje, hvis det handler på grund af lyst eller fordi andre pådutter dem det. De er frie, når de handler på baggrund af pligt, en agtelse for *moralloven*, da de på denne måde ved, at de er frie. Ifølge Kant er princippet bag en handling et udtryk for individets vilje og udgør den handling, som mennesket mener er bedst at udføre (Kant, 2000, s. 35-36 §7 Bemærkning).

I analysen anvendes det kategoriske imperativ til at klarlægge, om Irma handler i overensstemmelse eller kan komme til at handle i overensstemmelse med moralloven.

Umyndighed

Dette afsnit er baseret på oplysningsskriftet "Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning", hvor Kant beskriver, hvordan mennesket gennem 'oplysning' kan komme ud af dets selvforskyldte 'umyndighed' og lære at leve et myndigt liv. Kant beskriver *umyndighed* som en persons manglende evne til at betjene sig af sin forstand uden en anden persons ledelse.

Kant beskriver, at umyndiggørelse kan være selvforskyldt: "*Selvforskyldt er denne umyndighed, når årsagen til den ikke ligger i forstandens mangler, men i manglende beslutsomhed og mod til at betjene sig af den uden en andens ledelse. Sapere aude!*" (Kant, 2017, s. 65). Kant fremstiller i citatet

sit syn på omfanget af umyndiggørelse. Han henviser ikke til *umyndighed* som en person, der ikke kan klare sig selv eller en mindreårig. Ifølge Kant kan alle individer være i situationer, hvor de selv-forskyldt umyndiggør sig selv. Kant hævder, at denne adfærd forekommer, når et individ forsøger at efterleve andres ønsker og efterligne deres handlinger, i stedet for at træffe sine egne beslutninger. Umyndige handlinger forekommer ikke kun, når der skal træffes store beslutninger i livet, men opstår ligeledes i hverdagssituationer. Kant beskriver, at umyndiggørende adfærd er selvforskyldt, hvis den skyldes dovenskab, bekvemmelighed eller frygt (Kant, 2017, s. 65).

Kant beskriver eksempelvis, at mennesket lægger sin selvbestemmelse i andres hænder, da de træffer beslutninger på baggrund af andres viden. Dette er ligeledes gældende i dag, hvor mennesket læser selvhjælpsbøger om god livsførelse, lader diætisten afgøre hvilken kost, der er ønskværdig, og spørger andre til råds, og 'med hovedet under armen', lader dem dirigere, hvordan det skal handle i en konkret situation (Kant, 2017, s. 65).

Kant skildrer, at der kan være problematikker, når et individ skal genvinde sin myndighed. Ud over at miste sin bekvemmelighed, kan det også virke intimiderende at træffe selvstændige beslutninger, da individet selvstændigt skal stå til ansvar for dem. Dette kan medføre, at hvis et individ skulle genetablere evnen til selvstændig tænkning og livsførelse, vil det ikke kunne træffe store beslutninger, da personen ikke er vant til at handle jævnfør sin vilje (Kant, 2017, s. 65-66).

Kant hævder, at vejen ud af *umyndighed* kan ske gennem *oplysning*. Kant beskriver frihed i oplysningsskriftet "... i enhver henseende at gøre offentlig brug af sin fornuft" (Kant, 2017, s. 67).

Citatet indikerer, at individet kan opnå oplysning gennem friheden til at gøre offentlig brug af sin fornuft, hvilket omhandler individets frihed til at handle i overensstemmelse med sin egen fornuft og selvstændigt udtrykke sin intuition og logiske sans (Kant, 2017, s. 66-67). Udtrykket '*intuition*' betyder her individets evne til at forstå en tilsyneladende sandhed uden at bruge nogen induktion eller konklusion fra erfaring. Kant opstiller to former for fornuft; privat og offentlig.

Offentlig fornuft er den fornuftsform, der anvendes når et menneske på egen hånd, logisk og gennem faglighed kan begrunde og retfærdiggøre bestemte forhold. Mennesket skal have muligheden for at udtrykke dets logiske meninger i offentligheden og som en vidende person ytre sig som et medlem af et fornuftigt samfund (Kant, 2017, s. 68-70).

Privat fornuft er den fornuftsform, et menneske anvender, når det gennem en pålagt rolle i samfundet bliver en del af 'hamsterhjulet' og passivt handler i det offentlige interesse. Fornuftsformen omhandler de strukturelle forhold i offentligheden, eksempelvis overholdelse af retningslinjer som offentligt ansat, betaling af skatter og afgifter samt general overholdelse af loven (Kant, Besvarelse af spørgsmålet: hvad er oplysning, 2017, s. 67).

Kants teori om *oplysning* kan drage et perspektiv til hans teori om moralloven, idet Kant kan give en forståelse af, hvorfor det kan være svært for individet at handle på baggrund af *moralloven*, da fornuft kan være af mere eller mindre fri karakter. Det er svært, da det har omkostninger for individet i form af, at det er krævende for individet at undslippe den selvforskyldte umyndighed.

Kant beskriver: "*ræsonnér så meget I vil, og over hvad I vil, men adlyd!*" (Kant, 2017, s. 67). Kant analyserer, at individerne, når de anvender den private fornuft, ikke har retten til at ræsonnere, da samfundet ville falde sammen. Derfor er det vigtigt at borgerne adlyder, når de er på arbejde. Ifølge Kant skal individet kunne sprede sin fornuft i det offentlige rum, selvom det agerer ud fra pålagte forhold, når det er underlagt den private fornuft. Det er vigtigt, at individet ytrer sig om sine holdninger i offentligheden, da individet gradvist kan blive mere uafhængig i sine tanke og handlinger. Individet får gennem ytringer vækket sine intellektuelle styrker og kan derigennem få styrken til at handle i overensstemmelse med sin fornuft og morallov. Kant beskriver, at individet har pligt til at ytre sig, da det således opfordrer andre individer til også at anskue deres indre holdninger og moral og give udtryk for dem (Kant, 2017, s. 67).

Jeg vil i analyseafsnittet anvende Kants forståelse af umyndiggørelse til at få et perspektiv på, hvorfor Irma, i tankeeksperimentet, ikke handler i overensstemmelse med sine ønsker.

Analyse

Kant hævder, at mennesket altid har handlefrihed i form af, at individet har muligheden for at vælge mellem forskellige alternativer i en handling. Individet handler dog ikke altid i overensstemmelse med sin morallov, da det i mange tilfælde handler lystbetonet. Kant hævder at handlinger, der tager udgangspunkt i den gode vilje, *moralloven*, er den eneste måde til at være et moralsk væsen. For Kant er der ingen undskyldning for ikke at handle moralsk, de moralske love er indbygget i individet. Kant hævder, at individet skal handle efter *moralloven*, da det er gennem *moralloven*, at individet kan anerkende, at det er frit. Jeg vil anvende Kants analyse af fri vilje til at undersøge, om Irma handler i overensstemmelse med sit eget moralske princip. Kant mener, at sådanne handlinger er handlinger, hvor individet handler af fri vilje.

Hvad Irma Vil

Irma står i supermarkedet og skal vælge mellem at købe Marabou eller Elmelund chokolade. Med udgangspunkt i Kants analyse, omhandler valget ikke fri vilje¹³, da lysten til chokolade er empirisk. Ifølge Kant er følelser noget, der kommer eksternt til individet. Følelser er dermed noget, individet ikke selv bestemmer og er uforenelige med *fri vilje*.

Irmas veninde, Irene, har i tankeeksperimentet fortalt Irma om Elmelund chokolade. Vælger Irma Elmelund chokolade, kan man spørge, hvorfor Irma træffer denne beslutning. Gør hun det, fordi hun er blevet det anbefalet, eller fordi hun gerne vil udstråle, at hun går op i miljøet, da kan det siges, at Irma har internaliseret eksterne forhold. Kants analyse af *moralloven* indikerer, at dette ikke er et oprigtigt grundlag for en god handling, da handlingen ikke er motiveret af den gode vilje. Den er nærmere en lyst til at se sig selv som en person, der handler godt¹⁴. For at handle frit skal individet, som nævnt, handle i overensstemmelse med sin indre pligt og ikke af pligt, som er tilfældet i dette eksempel.

¹³ Som nævnt i afsnittet, Handlefrihed, er min definition af *fri vilje*, individets aktive handling efter sin *højest stående vilje*. Kant forståelse af 'fri vilje' er anderledes. Kant beskriver fri vilje som når individet handler efter *moralloven*. Begreberne kan forbindes, idet jeg tolker at den *højest stående vilje* kan anses som en handling efter *moralloven*, i sammenhold med Kants teori.

¹⁴ Dette kan sidestilles med et andenordens ønske, som jeg vil beskrive i afsnittet om Frankfurt.

Ifølge Kant kan individet handle efter flere forskellige *maksimer*, men det er kun nogle, som der kan gøres til *almengyldige love*. Individet skal have fastsat en *moralsk maksime* for at handle af fri vilje.

Jeg kan anvende ovenstående til min anskuelse af *fri vilje*, da Irma, ud fra Kants analyse, i supermarkedssituationen ikke handler af *fri vilje*, hvis hun handler ud fra sine følelser, idet handlingen er eksternt påvirket. For at gøre Irmas valg til et frihedsspørgsmål, skal scenariet have et moralsk aspekt, hvor Irma enten kan handle med eller mod sin *moralske maksime*.

Jeg opstiller i eksemplet, at chokoladerne hver især er udtryk for bestemte holdninger og værdisæt. Værdisæt tager nemlig udgangspunkt i menneskets *moralske maksimer*. Hvis ikke forbrugeren kender forskel på chokoladerne, er det utydeligt, hvad der er det bedste valg. Elmelund chokoladen er udtryk for kvalitetschokolade, da det er et eksklusivt mærke. Yderligere har det fået tildelt mærkatet Fairtrade, hvilket indikerer, at de støtter verdens fattigste arbejdere med bedre arbejdsvilkår samt tager hensyn til miljøet (Fairtrade, u.d.). Det er en forudsætning for analysen, at forbrugeren har tillid til, at mærket er et betydeligt bedre produkt. Marabou chokoladen er udtryk for et billigt masseproduceret produkt med et højt indhold af sukker og et lavt indhold af kakao.

Eksemplet tager udgangspunkt i tankeeksperimentet, hvor Irmas vilje er at købe Marabou chokoladen.

Det opstilles, at Irma ønsker at købe Marabou chokolade, da hun har gjort det til sin *maksime* 'at hun vil tilfredsstille sin lyst til chokolade, lige meget hvilke argumenter, der er imod det'. I dette tilfælde er *maksimen* den lovgivende form, og Marabou chokoladen er stoffet. Moralen behandler ikke, hvad det er individet begærer. Det er dermed ikke moralsk eller umoralsk at begære chokolade. Moraloven vedrører, hvilken betingelse individet sætter for det, som individet begærer/ønsker samt den betingelse, individet sætter for det, det vil handle på. Irma må dermed kun handle efter sit begær, i dette tilfælde chokolade, for så vidt at hun kan ville princippet bag handlingen som en *almengyldig lov*.

Det kategoriske imperativ kan anvendes for at undersøge om 'at hun vil tilfredsstille sin lyst til chokolade, lige meget hvilke argumenter der er imod det' kan gælde om en *almengyldig lov*.

I afsnittet, Moralfilosofi, beskriver jeg, at *det kategoriske imperativ* kan formuleres således '*at individet kun skal handle, hvis individet vil, at alle skal handle efter det samme princip*'. Irma skal ud fra *det kategoriske imperativ* dermed stille sig selv spørgsmålet, om hun vil, at alle individer altid, uanset omstændighederne, handler ud fra betingelsen at handle efter deres lyst, lige meget hvilke overvejelser, der er imod det.

Irma kan ikke ville det opstillede princip som en *almengyldig lov*, for i en verden hvor alle handler efter det princip, vil det eksempelvis være umuligt at gennemføre projekter, hvis individet pludselig ikke havde lyst til at gennemføre det. Individer har alle noget, de gerne vil afstedkomme selvom de ikke altid har lyst til de. Derfor ville der være en selvmodsigelse i at ville det som en *almengyldig lov*. Irma har muligheden for at vælge Marabou chokolade, men princippet, som er det enkelte individs grund til at handle, vil ikke have grundlag i en *almengyldig lov*. Ifølge Kants teori er købet af Marabou ikke fri vilje, da Irmas vilje ikke kan udgøre en *almengyldig lov*.

Ændres scenariet til, at Irma anser Fairtrade-mærket som et udtryk for at ville andre mennesker det bedste, kan Irma købe Elmelund chokolade med grundlag i princippet om, '*at individet skal handle over for andre, som det selv gerne vil behandles*'. Denne *maksime* tager udgangspunkt i, at Irma dybt i sin kerne også vil sig selv det bedste, da det er en forudsætning for at ville andre det. Hvis Irma kan opstille dette som sin *moralske maksime*, skal Irma for at handle af fri vilje vælge Fairtrade chokoladen. Irma skal gøre det på baggrund af hendes egen indre lov og ikke på grund af sin venindes opfordring.

Har Irma yderligere en *maksime* om '*at hendes indkøb skal være med udgangspunkt i, hvad der er bedst for andre mennesker og planeten*', da kan Irma ikke samtidig have en *maksime* om '*at hun om fredagen kan give sig selv lov til at spise Marabou chokolade*', da det er i uoverensstemmelse med hendes grundlæggende princip.

Dette kan give anledning til en debat om, i hvor høj grad individet er i stand til at gennemskue sine egne maksimer, hvorfor der kan stilles spørgsmålstejn til, om Irma kan vide, om hun købte chokoladen efter det ene eller det andet princip. Ifølge Kants analyse, kan Irma ikke nødvendigvis vide hvilket princip, hun handler efter, men hun kan vide, hvis der findes et princip, der ikke vil tillade handlingen. Kant opstiller ikke selv en streng formel for, hvordan en *maksime* skal lyde. *Maksimen* skal blot udtrykke et handlingsprincip, som individet skal handle efter. Dette kan sammenlignes

med det refleksionselement, jeg nævner, i underafsnittet, moralfilosofi. Irma kan reflektere over, om hendes maksimer kan udgøre en almengyldig lov.

Kant beskriver yderligere, at det er en persons motiv med handlingen, og ikke handlingens faktiske udfald, der afgør handlingens moralske værdi. Har Irma derfor tillid til mærkatet Fairtrade, vil købet af et Fairtrade produkt være i overensstemmelse med hendes værdisæt, uanset om produktet faktisk lever op til det, det står for. Køber Irma derimod Elmelund chokoladen med udgangspunkt i, at Irene har oplyst hende om den, da har handlingen ingen moralsk værdi. Dette også selvom handlingen gør noget godt for andre mennesker.

Hvad er svært

Kant kan være med til at belyse, at det ikke altid er nemt for mennesket at følge sin iboende fornuft, hvilket i Kants optik er friheden inde i mennesket. Kant sætter gennem sit umyndighedsbegreb ord på, at mennesket, selvforskyldt, ikke anvender sin forstand, da det lader sig påvirke af eksterne meninger.

Kants teori kan anvendes til at undersøge, hvorfor Irma er ambivalent om sit valg af chokolade. I ovenstående afsnit 'Hvad vil Irma' beskrives et eksempel, hvor Irma ikke er bevidst om, hvilket valg hun finder moralsk rigtigt. Irma kan være drevet af dovenskab eller bekvemmelighed, hvor hun handler efter gamle vaner og empiriske forhold såsom lyst eller Irenes anbefaling af produktet. Dette kan medføre, at Irma ikke er bevidst om, at hun handler i uoverensstemmelse med sin indre *maksime*, hvis hun vælger Marabou chokoladen, da hun ikke har lært at lytte til sin indre fornuft. Vælger Irma Elmelund chokoladen, handler Irma ligeledes af empiriske forhold, da denne handling ikke er drevet af hendes moralsæt, idet hun ikke er bevidst om, at handlingen er drevet af *moralloven*.

Det er vigtigt, at Irma lærer at forstå sin egen tænkning. Skal Irma blive i stand til dette, skal hun have indsigt i, at hun har lagt sin selvbestemmelse i hænderne på eksterne forhold. Irma kan gennem sit liv have mødt mennesker, der har fortalt hende, hvordan hun kan forkæle sig selv eller hvor vigtigt det er at passe på naturen. Irma kan have internaliseret disse overvejelser uden at have mærket sin egen indre *maksime* om, hvad hun føler er en god handling. Irma kan have en indre oplevelse af, at hun i nogle situationer handler modsat sin moral og få en følelse af, at de mennesker hun

lytter til, måske ikke har ret i den fortælling, de udlægger for andre. Irma skal her lytte til *moralloven* og ikke til eksterne forhold.

Ifølge Kant, kan det være svært for individet at etablere evnen til selvstændig tænkning. Det kræver mere af individet at handle efter sin egen overbevisning, da individet ikke er vant til det og individet kan være i en position, det ikke finder komfortabel. Dette kan være årsag til Irmas ubeslutsomhed i supermarkedssituationen.

Kant analyserer sig frem til, at individet kan blive myndig over sine egne handlinger gennem oplysning. Først og fremmest skal individet selv ræsonnere og fælde egne domme i stedet for at søge færdige svar. Denne proces kan virke omkostningsfuld for individet, da individet skal forlade den tilstand, hvor det blot kan overlade sin tænkning til andre.

Er individet ikke vant til at lytte til sin egen fornuft, er det vigtigt, at individet lytter til andre, der formidler deres standpunkter. Individet skal ikke lytte til andres budskaber for at internalisere dem uden omtanke, men for at blive inspireret til selv at sætte ord på, hvad de påtænker er den gode handling og for at mærke efter hvilke holdninger, der stemmer overens med deres *maksime* og intuitive tænkning. Ifølge Kant kan mennesket altid mærke, hvad der er det rigtige at gøre. Kant beskriver, at det kræver mod at betjene sig af sin forstand, men at det er nødvendigt for at handle i overensstemmelse med sin gode vilje.

Kant er inkompatibilist, hvorfor han hævder, at fri vilje eksisterer og, at individet har muligheden for at handle efter forskellige handlemuligheder. Irma kan derfor gå imod sin *morallov*, men dette vil ikke være fri vilje, da Irma handler modsat hendes *morallov*, som er udtryk for hendes egentlige vilje. Mennesket kan komme ud for, at det er nødsaget til at handle i uoverensstemmelse med sin *morallov*, mennesket er dog stadig frie væsener i Kants optik, da mennesket er frit, idet de ved, at det har moral. Mennesket handler dog ikke frit, medmindre det handler i overensstemmelse med *moralloven*.

Kritik af Kant

Kant belyser, at individet altid kan vælge den moralske handling, og at den moralske handling er individets frie vilje. Friheden er derfor kun relativt fri, da den er fri når den ligger under for nogle bestemte betingelser. Filosofen Henry Sidgwich er empirist og påpeger, at der er nogle forbehold for gyldigheden af Kants påstande.

“consider our Reason as being ourselves rather than our desires and affections. We speak of Desire, Love, Anger, as mastering us, or of ourselves as controlling them. If we decide to prefer some remote and abstract good to immediate pleasures, or to conform to a rule which brings us present pain (which decision implies exercise of Reason), we more particularly consider such acts as our own acts.” (Sidgwich, 2014, s. 58).

Sidgwich er i citatet kritisk overfor Kants definition af frihed. Ifølge Kant er individets handlinger kun frie hvis følger *moralloven*. Sidgwich argumenterer for, at frihed og moral ikke har noget med hinanden at gøre, hvorfor han ikke finder det korrekt at sidestille den frie handling med at handle efter det rationelle. Sidgwich påpeger, at Kant ikke medregner individets ønsker¹⁵ og følelser i sin forståelse af fri vilje. Ifølge Sidgwich behøver individet ikke at se fornuft og passion som konfliktfyldte. Det er ikke et opgør mellem individet, natur og lyster. Ifølge Sidgwich kan individet sige, at det er i sine følelsers vold, men individet har taget et bevidst valg om at være det (Sidgwich, 2014, s. 58-59). Ifølge Sidgwich sætter Kant for høje krav til frihedsbegrebet, idet mennesket uden forbehold for empiriske forhold aldrig vil kunne erkende sig selv som frit. Dette forekommer idet individet, når det vælger at handle, kun har evnen til at erkende, hvad det ville gøre, hvis det havde valg at gøre det.

Sidgwich hævder, at frihed skal forstås som en indre erfaring af individet selv. Individet kan foretage en refleksion og kigge ind i sig selv og lede efter måder, hvor det bestemmer sig. Når individet leder i sig selv, leder individet efter det, det allerede har besluttet, hvilket er det, individet er mest tilbøjelig til. I dette tilfælde anvendes tilbøjelighed til at beskrive personens grundlag for at træffe en beslutning. Individet kan ikke bare handle ud af ingenting, det vil træffe en beslutning ud fra sin

¹⁵ Jeg anvender her ordet ønsker for Sidgwichs anvendelse af ordet 'desire'. Dette er kun en reference jeg anvender i dette specifikke afsnit.

karakter (Sidgwick, 2014, s. 64). Dette handler ikke kun om driftslyster som Kant nævner i sit eksempel (Kant, 2000, s. 35 §6 bemærkning), men også hvad der ellers måtte være af bestemmelsesgrunde til, at individet ønsker, at handle på en bestemt måde. Kant hævder derimod, at valg skal træffes på baggrund af moralloven, hvilken er fuldstændigt ubestemt af ydre faktorer.

Irma kan vælge at ønske Fairtrade-mærket Elmelund, fordi hun ønsker at blive anset som et godt menneske af hende veninde, Irene. Irma træffer, inden i sig selv, valget om, at hun vil handle efter sin venindes ønske. Ifølge Sidgwick kan sådanne eksempler vise, at individets frie vilje er uafhængig af moral.

Sidgwick hævder yderligere, at Kants moralteori ikke udelukker, at determinismen kan være sand: *“but again I see no reason why the Determinist species of moral sentiments should not be as effective in promoting virtue and social wellbeing as the Libertarian species”* (Sidgwick, 2014, s. 72). Sidgwick pointerer, at aksiomet 'ought implies can', altså at et individ kan sige, at det 'bør' handle på en bestemt måde forudsætter, at det 'kan' handle herefter. Denne forudsætning medfører ikke en afvisning af determinismen, da 'can' blot kan betyde 'can if I choose', hvilket betyder det samme som 'will if I choose'. Individet kan på denne måde have en illusion om, at det kan handle anderledes end det gør. Ifølge Sidgwick er individet frit til både vælge Marabou og Elmelund, alt efter hvad individet vælger (Sidgwick, 2014, s. 67). Sidgwick opstiller her ikke en frihedsteori, men en modsætning til Kants teori om, at fri vilje har relevans for moralfilosofi.

Sidgwick hævder yderligere, at Kants teori er selvmodsigende, idet Kant anvender begrebet frihed tvetydigt. Ifølge Sidgwick er det to forskellige frihedsbegreber, Kant omtaler. Ifølge Sidgwick opstår selvmodsigelsen, da individet på den ene side skal komme til en erkendelse af, at det er ubestemt af fremmede faktorer og på den anden side skal individet handle i overensstemmelse med fornuftens egen lov (Sidgwick, 2014, s. 57-58). Kant anser det dog ikke som to forskellige begreber. Ifølge Kant har begrebet to aspekter; et negativt begreb om frihed betyder fraværet af indflydelse af fornuftig impuls i ens vilje, og et positivt begreb betegner *”viljens egenskab ved at være en lov for sig selv”* og *”ren grund til at være praktisk i sig selv”* (Kant, 2000, s. 33 §6).

Som en afsluttende kritik i dette afsnit, vil jeg nævne min egen oplevelse af, at det er indskrænkende for individet at skulle opstille moralske principper. Hvis individet er oplyst om, at et produkt

er dårligere for miljøet end et andet, hvordan kan individet da have en *maksime* om, at ville fravælge det mest miljørigtige produkt. Der kan opstilles spørgsmål til, om der er en lov, der gør, at det er okay at spise Marabou, når individet er oplyst om, at andre varer er bedre for miljøet og dets medmennesker. Jeg kan ikke selv gennemskue *maksimer*, der giver individet lov til at udføre en handling, som individet bevidst ved, er mere skadelig end en anden. Dette medfører, at hvis individet har et indre princip om '*at det skal gøre, hvad det kan for miljøet*', da er individet ikke frit til at ændre dette princip uden at gå på kompromis med sin frihed.

Delkonklusion

Kant kan anvendes til at belyse handlefrihed. Kant er inkompatibilist, hvorfor han mener at mennesket er frit til at bestemme mellem forskellige handlinger. Kant skelner dog mellem handlefrihed og handlinger af fri vilje. For at handlingen skal være af fri vilje skal individet have opstillet et grundlag for handlingen. Grundlaget bestemmer individets vilje til at handle på en bestemt måde uanset individets personlige ønsker.

At handle frit bliver her at handle efter sin gode vilje. Handlefriheden må derfor ligge i aktivt at handle på sit individuelle princip om, hvad der er en god og moralsk handling. Ifølge Kant har individet altid muligheden for at stille en regel for sin handling, da det skal vælge en god handling blandt de mulige alternativer.

John Stuart Mill

Teori

Mills fremstilling er relevant, da han opsætter rammer for individets handlefrihed og kommer ind på, hvordan samfundsborgere kan opnå frihed i et civiliseret samfund. Jeg vil, for at skildre elementerne i Mills frihedsteori, dele teorien i tre dele, hvilket vil komme til udtryk gennem nedenstående afsnit: Skadesprincippet, Magtformer og Dømmekraft.

Skadesprincippet

For at forstå Mills opstilling af frihed¹⁶, er det grundlæggende at være indført i Mills 'skadesprincippet'. *Skadesprincippet* er et centralt begreb, da Mill anvender begrebet til at rammesætte forholdsreglerne for et menneskes frihed. Princippet tager udgangspunkt i grænserne for samt karakteren af den magt, som et samfund legitimt kan udøve over individet.

Mill definerer princippet således:

"... det eneste formål, der berettiger menneskeheden, individuelt eller kollektivt, til at skride ind over for noget menneske, er selvforsvar. Det eneste formål, hvormed der med rette kan udøves magt over et medlem af et civiliseret samfund mod dets vilje, er at forhindre skade på andre" (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 24).

Mill beskriver i citatet, at *skadesprincippet* omhandler, at enhver indgriben i en persons handlinger kun skal være tilladt, hvis handlingerne skader andre. Mill beskriver som supplement, at forhold såsom at hjælpe en person på baggrund af paternalisme, hvor handlingen er med udgangspunkt i, at det er for personens eget bedste eller af moralske årsager ikke er et grundlag for at gribe ind. Mill begrundet dette med, at mennesket er herre over sig selv, sin krop og sit sind, hvorfor det har ret til at handle frit, så længe det omhandler personens egen sfære. Menneskeheden må derfor ikke true, bedrage, undertrykke eller skade en person, såfremt pågældendes handlinger ikke skader andre (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 24-25). Dette gælder også, selvom individet i medborgernes øjne handler tåbeligt eller moralsk forkasteligt (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 27). *Skadesprincippet* tager forbehold for umyndige og mennesker der ikke kan tage vare

¹⁶ Mills begreb er Liberty. Hver gang jeg skriver frihed, mener jeg derfor Liberty, med mindre andet er angivet.

på sig selv, hvorfor de ikke indgår som en del af princippet (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 24-25). Mill opsætter *skadesprincippet*, da han mener, at samfundet, der udgør den mest talrige del af befolkningen, handler i uoverensstemmelse med princippet. Ifølge Mill medfører dette, at der sættes grænser for friheden i borgernes privatliv. Mill beskriver, at det kan få konsekvenser, hvis mennesket ikke opnår denne form for frihed, hvilket jeg vil beskrive i afsnittet, Dømmekraft (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 18). Mill udformer ikke en tydelig beskrivelse af, hvordan mennesker kan påføre andre skade, dog beskriver han, at en person både kan påføre andre skade gennem aktive og inaktive handlinger, hvor personen eksempelvis underlader at handle. I begge tilfælde er der baggrund for, at personen kan holdes til ansvar for den påførte skade (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 26).

Mill er fortaler for ytringsfrihed og konstruktiv kommunikationsførelse, hvorfor han oplyser, at det ikke er til skade for individet, hvis andre forsøger at overtale, plage eller bønfalde personer om at handle anderledes end de ønsker (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 24).

Skadesprincippet kommer til at have en central rolle i analysen, da jeg vil anvende princippet til at klarlægge om Irma bliver påført skade.

Magtformer

Mill belyser i værket, 'Om friheden', at mennesket kan påføres skade gennem både det offentlige magt og samfundsmagten. Jeg vil i nærværende afsnit beskrive de to magtformer og for at tydeliggøre deres forskelle, vil jeg opdele afsnittet i to underafsnit 'Regeringsmagt' og 'Samfundets Tyranni'. Til at starte med vil jeg beskrive betydningen af regeringens magt. Dette vil jeg gøre kortfattet, da det ikke har central betydning i specialets helhed.

Regeringsmagt

Mill beskriver, at regeringens magt udgør lovgivningen, lovbestemte straffe og sanktioner. Mill påpeger, at regeringens magtudøvelse over individet er berettiget, hvis den har en nyttevirkning. Denne nyttevirkning omhandler, at regeringen legitimt kan anvende tvang over borgerne hvis det, i forlængelse af skadesprincippet, har til hensigt at forsvare deres interesse om ikke at blive skadet af andre. Mill fremstiller modsætningsvist, at regeringen ikke er berettiget til at pålægge individet de anskuelser som regeringen finder gavnlige for staten gennem lovgivningen, da dette er udtryk for socialt kontrol (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 23-24).

Mills skadesprincip er baseret på en tanke om negativ frihed. Mill har fokus på negativ frihed, da han mener, at regeringsfunktion og ansvar skal centrere sig om at fjerne barrierer som love, der hindrer menneskets frihed til at udfolde sig. Dette udelukker eksempelvis retslig moralisering, hvor loven griber ind overfor umoralske handlinger, der ikke er til skade for andre (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 24). Mill beskriver, at statens værdi repræsenterer de individer, som den består af, hvorfor staten skal give mennesket muligheden for at udvikle sig. Mill konkluderer, at en stat der modsætningsvist gør sine borgere til viljeløse redskaber ved at styre deres handlinger intet stort vil udrette, da borgerne vil miste deres kreativitet og livskraft. Mill kalder en sådan handling for myndighedstyranni (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 146).

Jeg vil anvende Mills opstilling af myndighedernes tyranni til at belyse om samfundet bliver påvirket af regeringen.

Samfundets Tyranni

For at forstå betydningen af begrebet 'samfundstyranni', vil jeg starte med at beskrive Mills forståelse af samfundet. Mill insinuerer, at *samfundet* udgør en følelse af fællesskab og fælles værdier mellem landets befolkning. Mill udtrykker, at det ikke er *samfundet*, befolkningen, der som helhed sætter værdierne, hvilket kan udledes af følgende citat:

"Det "folk", der udøver magten, er ikke altid de samme folk som dem, den udøves over. Og det "selvstyre," man taler om, er ikke den enkeltes styre over sig selv, men det styre, som hele resten udøver over hver enkelt." (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 18).

Mill opdeler i citatet befolkningen i to grupper; den del der er i en position, hvor de kan udøve magt og den anden del af befolkningen, som magten bliver udøvet på. Den herskende befolkningsgruppe består af befolkningsflertallet, som Mill kalder den 'aktive' del af befolkningen. Denne *aktive* del af befolkningen har, grundet deres overtal, magten til at fastsætte samfundets værdier og normer, og gøre dem til gældende adfærdsregler. Idet dele af befolkningsgruppen ikke kan leve op til de fastsatte værdier, og måske end ikke ønsker at leve op til dem, udøver den mangfoldige gruppe magt ved at undertrykke dem og udøve social kontrol. Dette udgør Mills forståelse af flertallets meninger som *samfundstyranni* (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 18-19). Flertallets tyranni ud-

former sig som social kontrol via '*moralske sanktioner*' såsom misbilligelse, afstandtagen, fordomme og social udstødelse. Dette for at få befolkningen til at efterleve de opsatte værdier (Husted, 2008, s. 152).

Mill udtrykker vigtigheden i, at mennesket er kritisk over for de herskende principper og den begrænsning, det udgør for dets individuelle udvikling, hvilket jeg vil beskrive yderligere i nedenstående afsnit, 'Dømmekraft'. Mill påtænker, at flertallets syn på de opsatte '*korrekte*' meninger er opstået, da mennesket har vænnet sig til at tænke på en bestemt måde, hvorefter denne tankegang har udviklet sig til udenadslære, der overgives fra person til person, uden at de tager stilling til meningen's rigtighed. På den måde omdannes meningen til en herskende mening og en omtalt sandhed for *samfundet* (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 57). Da holdningerne ikke er understøttet af nogen form for begrundelse, kan de blot anses som det enkelte menneskes præferencer. Mill beskriver, at idet præferencerne er skabt på baggrund af andres indflydelse og adfærd, kan de være baseret på fornuft, fordomme eller overtro (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 19-20).

Mill vil vise, at der skal være grænser for karakteren af den magt, som et samfund legitimt kan udøve over individet, da han i forlængelse af *skadesprincippet* mener, at individet bliver skadet gennem undertrykkelse fra den styrende samfundsgruppe. Mill er fortaler for *positiv frihed* i form af individets selvdrevne udvikling og dets mulighed for at handle frit uden at flertallets meninger skal danne baggrund for personens handlinger. Baggrunden for dette er, at flertallets tendens til at skabe meninger og fremstille dem som selvindlysende kan være med til at hæmme eller stoppe menneskets udvikling af individualitet (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 19).

Mill beskriver, at hvis ét menneske hylder en bestemt holdning og hele menneskeligheden hylder en modsatrettet holdning, da ville menneskeligheden have lige så lidt ret til at få det ene menneske til at tie som det ene menneske ville have ret til at få menneskeligheden til at tie. Mill beskriver, at hvis samfundet undertrykker modsatrettede holdninger, vil *samfundet* i den handling bedrive ondskab.

Ondskaben vil være ikke kun være rettet mod anskueren, men mod hele menneskeligheden, herunder både nuværende og fremadrettede generationer. *Samfundet* udøver i situationen ondskab, da ingen med sikkerhed kan vide, om de dominerende samfundsforståelser fortjener den sandhed som de tillægges. Hvis personen med en modsatrettet holdning siger sandheden, da fratages menneskeligheden chancen for at se verden i et andet perspektiv og udskifte deres fejlagtighed med sandheden.

Mill påpeger yderligere, at menneskeligheden fratages en mulighed, hvis holdningen er forkert.

Dette er på baggrund af, at forkerte antagelser kan være med til at bekræfte og styrke sandhederne.

På den baggrund skal mennesket værne om alle de tanker og meninger, der repræsenterer dele af den sandhed, som den herskende tanke overser (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 31-33).

Mill beskriver, at hvis mennesket ser ned på adfærd, der adskiller sig fra mængden, kan det have konsekvenser for den enkelte og samfundet, hvilket jeg vil beskrive i afsnittet, 'Dømmekraft'.

Jeg vil i analyseafsnittet anvende begrebet samfundstyranni til at analysere, hvordan samfundets holdninger påvirker Irmis livsførelse.

Dømmekraft

Samfundets dominerende meninger kan ændre sig fra generation til generation uanset hvor sandfærdige de fremstår, hvorfor samtidens grundantagelser vil blive forkastet af fremtidens generationer, idet de vil finde nye aspekter af sandheden, som efterlever kravene i deres samtid. Menneskets livsforståelser er dermed konstrueret af tidens tendenser, hvilket tydeliggør, at de forestillinger, mennesket har, ikke er den fulde sandhed, og at de florerende holdninger ofte vil ændre sig (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 33-35). Mill beskriver, at det er nødvendigt for individet, efter *frihedsprincippet*, som er den del af *skadesprincippet*, der omhandler 'princippet om personlig frihed' (Husted, 2008, s. 153). *Frihedsprincippet* omhandler det der angår individets egen sfære, at danne en personlig mening samt at kunne sætte ord på den individuelle opfattelse af livet. Den personlige frihed er ifølge Mill ubetinget (Husted, 2008, s. 153). Mill beskriver dette som et menneskes *dømmekraft* og tilføjer, at selvom *dømmekraften* kan være fejlfuld, bør den tages seriøst (Mill, 2008, s. 33-35).

Mill beskriver, som nævnt i ovenstående kapitel, at mennesker bliver undertrykt af *samfundet*, hvis de ikke handler i overensstemmelse med samtidens dominerende normer og retningslinjer (Mill, 2008, s. 33). Mill tydeliggør, at hvis individet ikke har friheden, til at skabe sine egne retningslinjer, kan det få skadelige konsekvenser for dets intellekt, hvilket omhandler den moralske og personlige udvikling (Mill, 2008, s. 76). Dette sker på baggrund af, at borgerne kan miste tilliden til sig selv og deres kapacitet til at træffe beslutninger til anliggender i deres eget liv. Yderligere kan det medføre, at borgerne ikke lærer at anvende deres *dømmekraft*, hvorfor det kan blive svært at vurdere, hvilke beslutninger de personligt kan stå inde for og hvilket fundament, der er grundlag for deres holdninger (Mill, 2008, s. 34).

Det er dermed ikke *samfundets* ansvar at regulere medmenneskers adfærd og holdninger. Mennesket selv skal kunne skabe et liv, der er kompatibelt med dets individualitet. Mill udtrykker dette i følgende citat ”*Frihed til at gøre, hvad vi vil, og for egen regning og risiko tage de konsekvenser det måtte have: uden enhver hindring fra vores medmenneskers side, så længe vi ikke skader dem, og dét selvom de måtte anse vores handlemåder for tåbelige, afsporede eller moralsk forkerte*” (Mill, 2008, s. 27). I citatet beskrives, at så længe et menneske handler i overensstemmelse med *skadesprincippet*, skal det have lov til at udfolde sig frit, hvorfor det er den pågældendes egen afgørelse, hvordan det handler, så længe det omhandler den personlige sfære. Dette er ligeledes i situationer hvor personen, af egen vilje, har en adfærd, der er skadelig for dets egen livsførelse. Mill beskriver, at de pligter, mennesket kunne have over for sig selv, ikke vedkommer samfundet, da de, jævnfør *skadesprincippet*, ikke er moralsk obligatoriske. Medmenneskerne kan føle bekymring for personen, men Mill er entydig i sin holdning om, at mennesket skal handle frit. Mill påpeger, at et menneske, der hjælpes mod dets vilje, blot vil få tilført yderligere skade (Mill, 2008, s. 100-104).

Mill beskriver, at menneskets mulighed for individuelt at udvikle sin personlighed har betydning for individets udvikling af et højt selvværd, hvilket er grundlæggende for menneskets ønske om at være givende over for andre. Mill tillægger mennesker med højt selvværd en stor værdi, da han mener, at sådan et menneskeliv opnår større lykke og at et stort antal lykkelige menneskeliv i et samfund, skaber en rigere helhed (Mill, 2008, s. 84-85). Mill er yderligere fortalere for, at individers forskellige særpræg og personlighedstyper kommer i spil, da det kan være bevisbyrde om, at ikke én livsadfærd er bedre end den anden (Mill, 2008, s. 76-77). Mill belyser, at hvis der ikke eksisterede originale personligheder, som nægtede at være underlagt samfundsnormen, hvem skulle da være inspirationen for andre og få samfundet til at ændre sig i en bedre retning. Mill hævder, at mennesker kan blive inspireret af både små og store personligheder, men at det er hverdagstænkningen som har størst indvirkningen på dets livsførelse (Mill, 1859, s. 83-85).

Mill beskriver i værket, hvordan mennesket kan komme til at stole på egen og andres meninger, samt hvordan en person kan få styrket dets *dømmekraft*.

”Hvad der giver retten til sådan at stole på sine meninger er, at man har kendskab til alle nærliggende indvendinger, har modbeviser og vanskeligheder i stedet for at undgå den slags og ikke har blændet af for noget som helst lys, der kunne kastes over emnet...” (Mill, 2008, s. 36).

Mill hævder i citatet, at mennesker kun kan stole på egne og andres meninger, hvis de udforsker dem. Hvis emner ikke udforskes, kan mennesket ikke have tillid til deres sandhedsværdi (Mill, 2008, s. 37). Mill beskriver, at den eneste måde, der kan opnås indsigt i en holdningskorrekthed, er ved at skabe en grundig diskussion af meningen. Tillader et individ at få indvendinger mod sine argumenter og efterfølgende stadig kan argumentere for sin holdning, da bliver holdningens sandhedsværdi styrket, og der er opnået en bredere forståelse af sagens helhed. Mill tillader sig, hvis dette ikke opnås, at kalde en persons ord for '*papegøjeagtig efterplapren*', da holdningen aldrig kommer under pres og kan være overleveret til personen, af autoriteter eller samfundet, uden at personen har indsigt dens betydning (Mill, 2008, s. 52-53).

Mill pointerer, at der er livsførelser og meninger, som er mere hensigtsmæssige end andre, og at det er vigtigt, at mennesker lærer disse at kende, hvorfor menneskeheden kan lære noget af det deres forfædre har gennemgået. Dette kan virke som en kontrast til ovenstående, men pointen er, at samfundsborgerne individuelt skal afgøre, hvilke erfaringer som er kompatible med deres individuelle situation og personlighed (Mill, 1859, s. 75-76).

[Jeg vil anvende Mills analyse af dømmekraften til at analysere, hvordan Irma kan blive mere selvstændig.](#)

Analyse

Jeg kan med afsæt i ovenstående teoriapparat klarlægge, at Irmas valg mellem chokoladerne kan have betydning for, om Irma har handlefrihed. Dette da valget kan være påvirket af samfundets dominerende adfærdsnormer. Jeg vil yderligere undersøge, hvordan individet, ved at udvikle sin *dømmekraft*, kan stå ved sine handlinger. Dette vil jeg gøre ved at undersøge, hvilke overvejelser Irma kan have i valgsituationen, og betydningen af Irmas veninde, Irenes, påvirkning.

Irmas valg

Ved anvendelse af Mills analyse af frihed, er den vigtigste oplysning i Irmas dilemma, at det er hendes veninde, Irenes, påvirkning, der får Irma til at overveje sine valgmuligheder. Jeg vil i dette afsnit undersøge, hvordan denne interaktion kan have betydning for valget mellem de to chokolader.

Mill beskriver, at individet har handlefrihed, når det er fri til at handle uden andres undertrykkelse. Dette da individet skal kunne træffe beslutninger på baggrund af deres egen *dømmekraft* og ikke de dominerende holdninger ude i samfundet. Med udgangspunkt i Mills teori har Irma dermed handlefrihed, hvis hun vælger Marabou chokolade på baggrund af selvstændig tænkning og uden at være underlagt andres tvang, dominans eller autoritet.

For at undersøge, hvordan Mills teori kan vise om Irma er fri i sin handling, skal jeg derfor gå forud for handlingen og se, hvordan Irma er påvirket i situationen. Jeg vil opstille forskellige scenarier for at undersøge, hvad der skal til for at Irma ikke er fri, og hvornår hun kan siges at have *handlefrihed*.

Det første scenarie, der kan opstilles, er scenariet fra tankeeksperimentet. Irma går i supermarkedet, fordi hun vil købe Marabou chokolade, men da hun står og kigger på valgmulighederne, kan hun mærke en *tilknytning* til Elmelund chokoladen. Denne *tilknytning* stammer, i scenariet, fra Irmas veninde, Irene. For at tilføje Mills analyse om, at *samfundet* forsøger at påtvinge folk en ensformig mening og få dem til at handle ud fra denne, kan fokus vendes mod de holdninger, der er tilknyttet Fairtrade-mærkatet. Irene kan derfor have påtalt over for Irma, at mærket er Fairtrade. Irenes videreformidling om Fairtrade kan anses som en overlevering af en dominerende tankegang, da det er

velanset at købe Fairtrade i Danmark (Fairtrade, 2017)¹⁷. Fairtrade chokoladen kan virke tiltrækkende, da den er underbygget af den dominerende samfundsopfattelse, at mennesket skal tage ansvar for jordens befolkning og miljøet. Den følelse Irma får, når hun står med Elmelund chokoladen, kan derfor være pålagt udefra, da den kan komme fra et samfundsideal.

Irma kan på denne baggrund lade sig påvirke af Irenes holdning til Fairtrade. Påvirkningen kan yderligere være stærkere, da relationen til Irene er betydningsfuld for Irma. Irene indskrænker dog ikke Irmas frihed på trods af hendes formidling og syn på Fairtrade. Mill udtrykker, at han er fortaler for næsten total ytringsfrihed. Kun i de anliggender, hvor ytringsfrihed vil medføre direkte skade, ønsker han at begrænse den (Mill, 2008, s. 24). Irene må derfor gerne forsøge at overtale, opfordre eller plage Irma til at vælge Elmelund chokolade. Mills teori opfordrer direkte Irene til at gøre dette, såfremt hun tror på, at det er det bedste for jorden (Mill, 2008, s. 24). Irene er dog gennem sin videnformidling med til at fastholde synet på, at Fairtrade-mærkatet er velanset, og at mærker uden mærkatet ikke er.

Jævnfør ovenstående bliver Irma ikke tvunget, men opfordret, til at købe Elmelund og er dermed, ifølge Mill fri til at købe Marabou chokoladen.

Mill tager højde for, hvad der ligger til grund for handlingen, da individets argumenter har betydning for, om det handler i overensstemmelse med sine egne værdier. Mill understreger, at et individ kan blive selvstændig i sine handlinger ved at undersøge, hvad der ligger til grund for dem. Opnår individet en bred viden om de forskellige mulige handlinger, kan deres *dømmekraft* give en fornemmelse for, hvad der er den rigtige handling for individet.

For at vise dette gennem tankeeksperimentet, kan det illustreres, at Irma i situationen har en ud af de tre nedenstående synspunkter:

¹⁷ Kilden er fra Fairtrades egen hjemmeside og dens validitet kan derfor diskuteres, den kan dog bakkes op af FDB's (i dag Coop) ansvarlighedsrapport, *Danskernes forbrug af ansvarligt producerede varer, økologi – fairtrade – miljømærker, set i lyset af den økonomiske recession*, 2009.

Scenarie 1: Irma vil gerne købe Marabou chokoladen, da den smager godt, men påtænker, at det bedste valg for kloden er at vælge Elmelund.

Scenarie 2: Irma køber Marabou, da hun ser sig selv som modstander af Fairtrade. Irma mener, at det er udtryk for en økonomisk forretning og ikke hjælper de ansatte eller miljøet synderligt.

Scenarie 3: Irma køber Marabou, da det smager godt.

Det er fastslået, at Irma har frihed uanset om hun vælger Elmelund eller Marabou, da hun selv beslutter sig for at handle. Ifølge Mill vil der dog være forskellige frihedselementer på spil i de tre scenarier.

I scenarie 1 fortæller Irmas *dømmekraft* hende, at hun skal købe Elmelund chokoladen, da den falder i overensstemmelse med hendes *dømmekraft* og værdisæt.

I scenariet 2 handler Irma efter sin *dømmekraft*, og handlingerne står i overensstemmelse med hendes værdisæt. Marabou chokoladen er i eksemplet i overensstemmelse med hendes *højest stående vilje*, da er den handling Irma handler efter det hun *vil*. Mill mener dermed, at Irma er fri i begge eksempler. Jeg tolker dog, at Mill kan tillægge handlinger efter den *højest stående vilje* en ekstra betydning, da de afspejler et individ, der har argumenter for sine beslutninger og handler efter det. Irma kan opleve en større frihedsfølelse ved at udføre denne handling, da den signalerer Irmas udfoldelse af sig selv på trods af samfundsnormen. Der kan dermed tillægges en frihedsforståelse i det at gøre oprør mod de dominerende tankestrømme.

I scenariet 3 handler Irma efter det, hun gerne vil, men da hun ikke er bevidst om andre alternativer, der kunne være bedre, er Irma ikke i stand til, at støtte helhjertet op om sit valg. Irma ved derfor ikke, om hun egentlig vil handle, som hun tror, hun vil. Hvis Irma er åben for argumenter for og imod hendes valg af chokolade, kan hun tage stilling til sine valg, og være sikker på, at hun ved hvad hun vil.

Mill opstiller, at individets handlefrihed stopper ved *skadesprincippet*. *Skadesprincip* har ikke en klar opstilling af, hvornår et menneske skader andre, hvilket kan gøre det svært at præcisere, hvornår et menneske definitivt pådrager et andet menneske skade og modsætningsvist ikke gør¹⁸.

Netværkets påvirkning

Mill beskriver det politiske begreb tvang, hvor han skelner mellem samfundstyranni og minoritets tyranni. De to tyranniformer repræsenterer ikke nødvendigvis tyranni, hvor der kommer en politihær og tvinger individet til at stoppe dets handlinger. Tvang behøver ikke være et samfundsmæssigt anliggende, da mennesket også kan opleve undertrykkelse uden decideret tvang.

I mit tankeeksperiment sker tvangen på en mere subtil måde, hvorfor der er en principiel forskel fra det Mill har i tankerne. I tankeeksperimentet er det Irmas veninde, der opfordrer Irma til at handle anderledes, end hun *vil*. Gennem denne opfordring kan Irene give Irma dårlig samvittighed, hvis hun handler efter sin vilje. Denne handling er anderledes end hvis Irma eksempelvis bliver tvunget til at tage noget ned fra Facebook, fordi en stor gruppe mennesker kommer med trusler, da de ikke kan lide holdningen bag opslaget, eller hvis hun eksempelvis bliver tvundet til at blive hjemme af regeringen grundet virussen COVID-19.

Jeg vil i dette afsnit belyse, hvorfor jeg tænker, at Mills forståelse af flertalstyranni kan inkludere *gruppepres*, idet elementet kan belyse, at *gruppepres* kan have indflydelse på individets handlefrihed. *Gruppepres* omhandler, at andre mennesker verbalt irettesætter individet eller får individet til at udføre en handling, det ellers ikke ville udføre. *Gruppepres* omhandler ikke at individer deler deres synspunkter og modsatrettede holdninger. Det omhandler en måde at tiltale folks holdninger på, så individet ikke føler, at det har ret til at handle som det vil. Jeg vil anvende denne analyse som en del af mit diskussionsafsnit.

¹⁸ Der kan argumenteres for, at Irma skader medarbejderne, der arbejder med chokolade i tredjeverdenslande ved at fravælge Elmelund og købe Marabou, da Fairtrade-mærket brander sig selv på, at medarbejderne eksempelvis har bedre vilkår. Det er dog ikke forbrugeren, der direkte påfører arbejderne skade, hvorfor det jævnfør *skadesprincippet* som præcenteret i Christopher Wellmans tekst, *Liberalism, Samaritanism, and Political Legitimacy*, 1996, side 215-216, ikke er skade.

Mill belyser, som nævnt i teoriafsnittet, Dømmekraft, at individet former sig efter sit netværk, da det spejler sig i andres adfærd. Individets trang til at tilpasse sig sin omverden, kan få individet til at handle på bestemte måde alt efter netværkets specifik måde at anskue verden på. Anskuer individet ikke verden på samme måde og handler modsatrettet, kan individet opleve at blive irettesat. Individet kan gennem irettesættelsen få en negativ association, til de handlinger det vil foretage.

Mill kan påpege, at irettesættelser ikke udgør skade eller tvang, da individet har brug for at blive udfordret på sine holdninger for, at kunne bedømme sine valg, hvorfor der er stor forskel på at irettesætte individet og udføre decideret tvang (Mill, 2008, s. 24).

Mill pointerer dog, at det er individets hverdagstænkning, som har størst indvirkning på dets livsførelse (Mill, 1859, s. 83-85). Jeg forudsætter derfor, at irettesættelserne kan udgøre et tvangselement i form af, at individet får sværere ved at stå ved sine egne standpunkter, idet individet kan finde det omkostningstungt at føle at dets holdninger er fejlagtige og opleve ikke at være velanset i sit netværk. Det kan være en faktor i, at individet ikke kan danne en personlig mening og få muligheden for at turde udvikle og sætte ord på egne synspunkter. Mill anser muligheden for at handle i overensstemmelse med sin personlighed og *dømmekraft* som udgangspunktet for et værdifuldt liv, da det giver individet selvværd og selvstændighed (Mill, 2008, s. 84). Sammenlignes dette med Mills tanker om utilitarismen¹⁹, kan skade defineres som at give andre smerte eller ulykke, hvilket også kan omhandle at frarøve andre lykke. Jeg tolker derfor, at andres misbilligende reaktioner, hvor de ser ned på individet, hånlige irettesætter individet eller giver individet dårlig samvittighed, kan defineres som situationer, hvor individet får indskrænket muligheden for at være sig selv. På denne baggrund tolker jeg, at *gruppepres* kan være en afgrænsende faktor i individets handlefrihed, da det kan være afgørende for, om individet handler i overensstemmelse med sin *højest stående vilje*.

Mill beskriver, at mennesket har en form for ansvar over for sine medmennesker: ”*Mennesker skylder hinanden bistand til at kunne skelne mellem godt og ondt, samt opmuntring til at gøre det første og undgå det sidste*” (Mill, 2008, s. 99). Ifølge dette citat vil det være en god gerning, hvis Irene

¹⁹ Mill beskriver i værket *Utilitarianism*, 2001, side 10, utilitarisme i form af, at individet ikke skal handle således at eftervirkningerne af dets handlinger har den højst mulige nytteværdi for flest individer.

forsøger at forstå Irmas modstand over for det hun finder almengyldigt. Irene kan gøre dette ved at stille Irma til regnskab over for hendes modstand og gøre hende bevidst om fordele og ulemper ved hendes værdier. I denne kontekst må Irene udtrykke sine egen individuelle synspunkter, såfremt hun undlader at være undertrykkende overfor Irma. Irene skal ikke redde Irma ved at tage ansvar for sit liv. Mill mener, at hvis et menneske tager ansvaret for et andet menneskes liv, da kan det påføre personen endnu større skade, end hvis personen selv tog ansvar for sit liv, da personen på denne måde ikke får opbygget sin egen *dømmekraft* (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 103).

Irmas svære overvejelser

De to ovenstående afsnit belyser, om Irma er fri til at handle, og hvad der kan ligge til grund for det hun *vil*. I dette afsnit vil jeg anvende Mills analyse til at blive klogere på, hvorfor det er svært for mennesket at handle som det vil.

Individet bliver dagligt påvirket gennem de sociale medier, deres omgangskreds og de mennesker de møder. Afspejler denne generelle levevis et ideal og en formodning om bestemt adfærd, kan den virke undertrykkende på individet, da den kan medføre, at individet føler sig forkert, hvis det ikke handler i overensstemmelse med normen. Mill beskriver, at netop dette er med til at fastlåse menneskers sind, da mennesket ikke tør at være originalt. Undertrykkelsen påvirker det enkelte individs tanker, hvilket kan medføre, at de fratager sig selv friheden til at være sig selv. Det kan være noget så simpelt som, at individet er bange for, at give udtryk for sine holdninger, da det kan have omkostninger i form af at andre kunne se ned på dem.

Det kan virke meningsløst at tale om, at et valg mellem chokolade kan give eller fratage et menneske følelsen af frihed. På den anden side påvirker individets følelser dets emotionelle tilstand og påvirker vores handlinger i dagligdagen (Udforsksindet.dk, 2018). Oplever individet følelsen af blive set ned på gennem sin adfærd, vil det derfor kunne indskrænke initiativet til handling. Mill beskriver, at mennesket bliver undertrykt gennem misbilligelse, stigmatisering og udelukkelse. Disse er forhold som kan påvirke mennesket psykisk og give det en følelse af, at andre mennesker udelukker

eller stigmatiserer dem. Denne følelse kan også komme blot ved forestillingen om dem²⁰. Mills analyse kan give et indblik i, hvad det kræver at lade *svære* handlinger. Han belyser, at individet kan være usikkert i mange henseender, idet individet ikke har troen på sin dømmekraft, som er fundamentet for, at individet kan argumentere og stå ved sine valg. Jeg tolker, at hvis Irma opbygger en stærk dømmekraft, kan det blive lettere for hende at træffe en beslutning, da hun har tillid til, at hun kan handle i overensstemmelse med sin identitet og vilje.

Mill anser mennesker, der kan modsætte sig samfundets tyranni som exceptionelle individer, da de har modet til at gå mod samfundsnormerne og udfolde deres egen mening. Mill beskriver, at andre mennesker ofte ser op til sådanne personer, da de udviser originalitet, og er et forbillede for andre. Irma kan dermed anses med forhøjet værdi i andres øjne, hvis hun er i stand til at kommunikere frit om det, som andre har svært ved at sætte ord på (Mill, 2008, s. 88-90).

Kritik af Om friheden

Mill kritiseres for ikke at være særlig præcis, eksempelvis har skadesprincippet ikke en klar opstilling af, hvornår et menneske skader andre. Hvad skade er, er en filosofisk analyse i sig selv, hvorfor det er svært at opstille en fast definition. Mill opsætter i værket ikke en definition, hvorfor det kan blive en individuel sag at fastsætte, hvorfor individet bliver skadet. I analysen opsætter jeg et mildt eksempel, hvor Irma overvejer at tilsidesætte sine egen vilje for at tilgodese sin veninde.

Mill påtaler, at kommunikation sjældent kan anskues som skadelig. Jeg har personligt svært ved at anse eksempelvis kommunikative angreb mod enkeltindviders livsadfærd som uskadelige for deres selvopfattelse. Mill er utilitarist, hvorfor skadesbegreb kan præciseres gennem det utilitaristiske standpunkt. Her kan skade defineres som at give andre smerte eller ulykke, hvilket også kan omhandle at frarøve andre muligheden for at opnå lykke. Det kan yderligere diskuteres, om Mills skadesprincip kan stå i kontrast til hans nævnte teori, utilitarisme. Denne diskussion vil jeg undlade at gå dybere ind i.

²⁰ Anna Meeuwisse og Hans Swärd fremlægger i bogen, *Perspektiver på sociale problemer, 2014*, side 197, Erving Goffman analyse af, hvordan individet kan trække sig fra samfundet, hvis de føler sig stigmatiserede eller udstødte. Dette synspunkt er blot en sidebemærkning, da det ikke har yderligere relevans for opgavens problemstilling.

Delkonklusion

Med udgangspunkt i ovenstående analyse kan jeg konkludere, at individet i hverdagens beslutninger har *handlefrihed*, såfremt individet ikke er underlagt tvang, når det træffer en beslutning. Mill analyserer gennem *skadesprincippet* grænsen for individets frihed, hvor grænsen er, at individets handlinger ikke må skade andre. Ifølge Mill kan individet blive skadet gennem *samfundstyranni*, hvor flertallet tvinger individet til at tilpasse sig samfundsnormen og gør det svært for individet at handle i overensstemmelse med sin *dømmekraft*. Mill belyser yderligere, at det er muligt for individet, at opnå handlefrihed ved at modstå tyranniet og handle efter sin *dømmekraft*. Selvom individet i en situation har *handlefrihed*, kan handlinger efter *dømmekraften* påvirke individets liv positivt.

For at få Mills teori ned på et niveau, hvor det kan anvendes på tankeeksperimentet, analyserer jeg mig frem til, at tyranniet kan udgøre et tvangselement på gruppeniveau. Her er tale om tvang i form af, at individet verbalt bliver påvirket af sit netværk til at tage afstand fra sine egne overbevisninger for at tilpasse sig sin omgangskreds. Jeg er bevidst om, at Mill anser, at individet bliver udfordret på sine holdninger som et positivt element. Jeg forsøger dog at belyse, at der er forskel på en debat og decideret at udskælde en anden persons overbevisning for at tilgodese sin egen. Yderligere på baggrund af, at der i Mills optik ikke kan angives en sand adfærd. Derfor kan irettesættelser og henvisninger til 'bedre' adfærd være indskrænkende for individets frihed. Dette kan give en forståelse af, hvorfor Irma i tankeeksperimentet lader sin venindes holdninger påvirke hendes beslutning.

Harry Frankfurt

Teori

Jeg vil i nærværende teoriafsnit tage udgangspunkt i Harry Frankfurts (1929) filosofiske analyse af fri vilje, som den er beskrevet i artiklen "Freedom of the Will and the Concept of a Person". Frankfurt anvender i sin analyse tre begreber; *first-order desires*, *second-order desires* og *second-order volition*²¹. Jeg er bevidst om, at Frankfurts forståelse af begreberne er niveaudelt, og at individet ikke er fastholdt i én af de tre begrebsforståelser. Jeg har alligevel valgt at opdele afsnittet i tre dele, hvor jeg beskriver begreberne individuelt. Dette er for at fremme læsevenligheden og skabe struktur gennem afsnittet.

Førsteordens ønsker

Frankfurt hævder, at mennesket kan have fri vilje på trods af, at dets handlinger er determineret, og at det dermed ikke har muligheden for at handle anderledes end det gør.

Frankfurt anvender som en del af sin analyse begrebet 'førsteordens ønsker'²², hvilket bliver beskrevet gennem formelen "*A wants to X*". Førsteordens ønsker er de ønsker som et individ vil følge impulsivt. I formelen er *A* et individ, der ønsker at udføre handlingen *X*. *X* kan beskrives som en bestemt aktiv handling et menneske enten ønsker eller ikke ønsker at udføre (Frankfurt H. G., 1971, s. 7). Ønskerne tager udgangspunkt i alle emotionelle følelser og lyster som et individ kan have. Dette kan eksempelvis omhandle, at et individ (*A*) ønsker at se TV (*X*).

Frankfurt opstiller nogle forholdsregler i forbindelse med menneskers viden og indsigt i deres ønsker, da førsteordens ønsker kun i sin beskedne form kan opstilles som "*A wants to X*". Eksempelvis kan individet have modstridende ønsker eller være helt ubevidst om dem. Det kan opstilles, at individet (*A*) er ubevidst om sin lyst til at udføre en handling (*X*). Dette kan medføre, at individet kan overbevise sig selv om, at det ikke ønsker at udføre en bestemt handling. Scenariet kan fore-

²¹ Frankfurt anvender begreberne *first-order desires*, *second-order desires* og *second-order volition*. Ved henvisning til begreberne oversættes disse til førsteordens ønsker, andenordens ønsker og andenordensvolitioner.

²² Frankfurt anvender i sin analyse begrebet, desire. Dette refereres i opgaven som ønske medmindre andet er angivet.

komme, hvis individet har modstridende ønsker (Frankfurt H. G., 1971, s. 7). Individet kan eksempelvis have et modstridende ønske, hvis det ønsker at se TV (*X*), men samtidig ønsker at færdigøre sit arbejde (*X*). Eksemplet kan tydeliggøres ved at opstille de to ønsker:

1. At se TV.

2. At færdigøre sit arbejde.

Frankfurt mener ikke, at *førsteordens ønsker* i sig selv kan beskrives som frihed. Argumentet for dette er, at de opstillede ønsker i ovenstående ikke indikerer, hvor højt individet ønsker dem eller hvilket et af ønskerne individet ønsker højest. De opstillede ønsker er samtidig blot to eksempler ud af mange, da individer ofte har flere ønsker på én gang. Eksempelvis kan det yderligere have ønsker om at spise kage, købe nyt tøj eller vaske op. Individet har under *førsteordens ønsker* endnu ikke reflekteret over ønskernes rækkefølge eller over, hvad individet konkret ønsker at opnå gennem handlingen. Begrebet skildrer blot individets spontane handling på sine impulsive lyster (Frankfurt H. G., 1971, s. 8). Frankfurt kalder et individ, der reagerer ureflekteret på sine ønsker en *wanton*.

”The essential characteristic of a wanton is that he does not care about his will. His desires move him to do certain things, without its being true of him either that he wants to be moved by those desires or that he prefers to be moved by other desires.”
(Frankfurt H. G., 1971, s. 11).

Frankfurt beskriver i citatet, at en *wanton* reagerer på sine *førsteordens ønsker* uden at forholde sig til, om det reelt set tilstræber ønsket. Børn er ofte wantons, da de ikke så ofte reflekterer over, hvorfor de ønsker at handle som de gør, men handler umiddelbart (Frankfurt H. G., 1971, s. 11). Frankfurt kalder et individ, der forholder sig til sine refleksioner en *person*. For at være en *person*, skal individet have *andenordensvolitioner*, hvilket jeg beskriver i afsnittet, Andenordensvolitioner.

Jeg vil anvende Frankfurts begreb *førsteordens ønsker* til at analysere hvilke *førsteordensønsker* Irma har og hvilken indvirkning de har på hende.

Andenordens ønsker

Frankfurt anvender begrebet *andenordens ønsker* for at komme nærmere sin forståelse af *fri vilje*. Han beskriver *andenordens ønsker* med formelen "*A wants to want to X*", hvilket omhandler en form for neutrale refleksioner over *førsteordens ønsker*. I ovenstående afsnit, Førsteordens ønsker, beskrives en *wanton* som et individ, der ikke reflekterer over sine ønsker eller hvorfor det handler efter dem. Frankfurts begreb *andenordens ønsker* er et mildt refleksionselement. Elementet udgør individers evne til at vurdere, hvilke *førsteordens ønsker* det gerne vil²³ have eller modsætningsvist ikke vil (Frankfurt H. G., 1971, s. 9). Anvendes eksemplet at se TV versus at arbejde, fra ovenstående afsnit, Førsteordens ønsker, kan det opstilles, at individet (A) ikke ønsker, at have et ønske om at sidde i sofaen og se TV (X).

Ifølge Frankfurt er der ingen garanti for, at individet handler efter det som individet har et ønske om at opnå. Dette gælder selvom valget mellem at arbejde eller at se TV er lige tilgængeligt. Individet kan have et ønske om ikke at have et ønske om at se TV, da det gerne vil påbegynde sit arbejde. Dette forudsætter dog ikke, at individet har et *førsteordens ønske*, der kan give motivation til at handle på ønsket. Individet kan dermed have en følelse af, at det ikke burde ønske at se TV, men alligevel vælger ikke at reagere på det, da individet reelt set ønsker at blive liggende i sofaen og se TV (Frankfurt H. G., 1971, s. 9).

Frankfurt beskriver, at individet stadig er en *wanton* på trods af, at det har *andenordens ønsker*, idet individet blot har et ønske om at ville gøre noget anderledes, men stadig ikke agter at reagere på det. Individet handler spontant og uden overvejelserne om, hvordan det kunne blive motiveret til at handle anderledes. For at forstå Frankfurts frihedsforståelses skal begrebet *andenordensvolitioner* derfor i spil.

Jeg vil anvende Frankfurts forståelse af *andenordens ønsker* til at beskrive forskellen på, at Irma handler efter hendes højst stående vilje og de andre viljer, der kan virke som en afsporing fra

²³ Når jeg skriver '*vil*' referer jeg til individets højst stående førsteordens ønske, hvilket er det førsteordens ønske, som individet vægter højere end sine andre ønsker.

Mill anvender ordet Will, dette er dog et begreb for vilje og betegner derfor alle individets førsteordens ønsker, derfor anvender jeg ikke ordet *vil* som Frankfurt anvender ordet *Will*.

denne vilje.

Andenordensvolitioner

Frankfurt anvender begrebet *andenordensvolitioner* til at skabe en distinktion mellem *wantons* og *personer*. Frankfurt beskriver en *person* er et individ, der ved, hvordan det ønsker at handle og som helhjertet forsøger at handle efter disse. Dette på trods af, at handlingen ikke udføres i praksis.

Frankfurt beskriver *andenordensvolitioner* således:

“For it is only in virtue of his rational capacities that a person is capable of becoming critically aware of his own will and of forming volitions of the second order. The structure of a person’s will presupposes, accordingly, that he is a rational being”
(Frankfurt H. G., 1971, s. 11-12)

Citatet klarlægger, at *andenordensvolitioner* er en persons evne til at være opmærksom og kritisk på sine ønsker af andenorden. Denne reflekterende evne gør, at *personen* er i stand til at have en vilje. *Personen* lader ikke blot dets lyster styre sine handlinger, men kan tage et valg om, hvilket *andenordens* ønske det aktivt ønsker at forfølge, og som skal være bestemmende for personens vilje. *Personen* kan opnå, at være beslutningstageren over sine egne valg, hvis det reflekterer over valgene og tager stilling til, hvilke ønsker, det er motiveret for at forfølge (Frankfurt H. G., 1971, s. 10-12).

Frankfurt opstiller ikke en formel for *andenordensvolitioner*, men en formel kunne udformes således: ”*A* har bestemt sig for *X*” eller ”*A* har bestemt sig for ikke at *X*”.

“It is only because a person has volitions of the second order that he is capable both of enjoying and of lacking freedom of the will” (Frankfurt H. G., 1971, s. 14). Citatet beskriver, at blot fordi et individ er en *person*, er det ikke ensbetydende med, at det har *fri vilje*. Personer har blot muligheden for at have *fri vilje*, hvorimod *wantons* hverken er frie eller ufrie, idet de ikke har *andenordensvolitioner*, hvilket er egenskaber, der gør *fri vilje* muligt.

Frankfurt beskriver, at for at have *fri vilje* skal *personens* effektive *førsteordens* ønske være i overensstemmelse med dets *andenordensvolition*. Dette vil sige, at *personen* handler aktivt efter det *personens vil*. Frankfurt beskriver yderligere, at personer kan have en vilje, der er i uoverensstemmelse med det *personens vil*. I scenariet har individet muligheden for at reflektere over, hvorfor det vil handle, men *andenordensvolition* er ikke stærk nok til, at de kan handle efter det, hvorfor *personen* ikke har *frie vilje* (Frankfurt H. G., 1971, s. 14-15).

Frankfurt illustrerer ovenstående i sin artikel ”Freedom of the Will and the Concept of a Person” ved at anvende et eksempel med to misbrugere. I dette afsnit er det nærliggende at videreføre eksemplet med arbejde versus TV, hvor personens vilje er at påbegynde arbejdet. Dette beskrives ved to individer:

Individ nummer et: Har et ønske om at arbejde, men ender ofte i sofaen med fjernbetjeningen, da individets impulsive lyster er styrende for personens handlinger.

Individ nummer to: Vil gerne arbejde og ved, at individet skal udføre arbejdet for at handle som det gerne vil. Individ nummer to kan dog, som individ nummer et, heller ikke modstå fristelsen om at sidde i sofaen og se TV hele aftenen.

Frankfurt opstiller, at selvom udfaldet af individernes handlinger er de samme, er der en forskel på personernes handlinger. Individ nummer et er nemlig en *wanton* og individ nummer to er en *person*.

Individ nummer et er en *wanton*, da individet ikke har nogle *andenordensvolitioner*. Individet er bevidst om sit *andenordens ønske*, der omhandler, at individet gerne vil ønske at have et ønske om at arbejde, men individet har ikke taget et valg om at forfølge dette ønske. Individ nummer to, har til forskel fra individ nummer et, evnen til at lave en *andenordensvolition* over sine ønsker. Ud fra Frankfurts analyse, er individ nummer to en person, da denne ved, at den vil arbejde. Dette gælder ligeledes selvom tanken kun varer et øjeblik, da tanken gør personen fri til at kunne reflektere over hvilken handling den vil mere end andre ønsker. Dette gør sig gældende selvom personen i eksemplet ikke har evnen til at modstå sin lyst til at se TV (Frankfurt H. G., 1971, s. 13-15).

Frankfurt analyserer sig frem til, at *personers* frie vilje tager udgangspunkt i *persons* faktiske handlinger. *Personens* vilje afhænger af de refleksioner, der ligger til baggrund for deres valg. *Personens frie vilje* omhandler, at dets højst stående vilje hænger sammen med personens faktiske handlinger. Frankfurt opstiller, at *personer* kan holdes ansvarlig selvom personens handlinger er determineret, da *personen* stadig kan handle i overensstemmelse med *sin vilje* (Frankfurt H. G., 1969, s. 836).

Frankfurt anvender ikke selv begrebet refleksioner i sin analyse af *fri vilje*. Jeg anvender begrebet for at beskrive min forståelse af Frankfurts begreb, *andenordensvolitioner*. Frankfurt beskriver *andenordensvolitioner* som det, individet gerne vil. Jeg påtænker, at for at individet kan rangordne sine førsteordens ønsker, og dermed være sikker på, at det vil noget, da ligger der en form for overvejelse. Dette kan være overvejelser såsom at individet kan sammenligne sine *førsteordens ønsker*,

se hvilke forskelle og ligheder, der er imellem dem, samt hvilke ønsker individet vægter højere end andre. Dette er overvejelser om, hvordan individet skal bruge sin frihed. Jeg anvender begrebet refleksioner til at beskrive denne proces. Senere i specialet vil jeg anvende begrebet i en sammenligning mellem Frankfurt, Kant og Mills forståelser af frihed.

Jeg vil anvende begrebet andenordensvolition til at analysere, hvad det vil sige at opnå og handle efter sin frie vilje. Dette men udgangspunkt i, at individets handlinger er determinerede.

Analyse

Jeg kan med udgangspunkt i ovenstående teoriapparat klarlægge, at individer ikke har frihed i form af at kunne handle anderledes end de gør. Individet kan dog opnå fri vilje, hvis det handler i overensstemmelse med sin *højest stående vilje*. Jeg vil i dette analyseafsnit koble Frankfurts analyse af frihed på tankeeksperimentet, så jeg kan se i hvilken forstand Irma har frihed.

Hvad Vil Irma

Mennesket har som andre levende dyr ønsker. De vil spise god mad, gå en tur i solskin, stifte familie eller købe nyt tøj. Frankfurt kalder sådanne ønsker '*ønsker på første niveau*'. Mennesket har modsat andre levende dyr evnen til at forholde sig til ønskerne på første niveau.

Frankfurt viser gennem sin filosofiske analyse af fri vilje vigtigheden i, at individet kan reflektere over sine handlinger. Jeg vil anvende analysen til at anskue, hvilken betydning det har for individet henholdsvis at kunne samt ikke at kunne reflektere over sin vilje. I dette afsnit vil frihed belyses ud fra et deterministisk synspunkt, hvor individet ikke har friheden til at handle som det vil, som nævnt i afsnittet, Frihedsforståelser og valg af teori. Fokus vil derfor være på individets *frie vilje* og hvilken betydning denne har for individets frihedsfølelse.

Jeg vil starte med at sammenholde Frankfurts analyse af *fri vilje* til tankeeksperimentet. I teoriafsnittet om Frankfurt oversætter jeg nogle af hans begreber til dansk, hvorfor jeg i afsnittet anvender termen *ønske*. For ikke at skabe forvirring i analyseafsnittet vil jeg starte med at informere om, at anvendelsen af at '*ønske*' distancerer sig fra '*vil*'. I dette afsnit anvendes *ønske* som noget individet kunne tænke sig sker, og *vil* er det individet aktivt vil handle efter. Frankfurt anvender også denne distinktion i sin analyse.

Sammenlignes Frankfurts teori med problemstillingen i tankeeksperimentet, der er beskrevet ud fra formelen: ”*X vil Φ , men overvejer Ψ* ”, kan det opstilles, at X og Frankfurt begreb A udgør betegnelsen for individet. Yderligere udgør phi (Φ) og Frankfurts begreb X den handling individet vil handle efter. Jeg har i formlen yderligere anvendt symbolet psi (Ψ), hvilket kan sidestilles med Frankfurts opstilling af den ufrivillige handling som individet handler efter.

Inkorporeres tankeeksperimentet, hvor Irma står over for valget mellem Marabou og Elmelund chokolade, da kan udformes, at Irma ved, at hun helst vil have Marabou chokolade, hvorfor Irma ifølge Frankfurts teori har en *andenordensvolition*. Spørgsmålet bliver nu, om Irma handler af *fri vilje* eller om hun handler uden *fri vilje*.

Irma har i supermarkedssituationen to uforenelige *viljer*, da hun har to *førsteordens ønsker*, der udgør valget mellem Marabou og Elmelund chokolade. Det antages, at valgmulighederne udelukker hinanden, da Irma ikke kan købe begge plader chokolade.

Frankfurts teori lægger vægt på de intentioner individet har i forbindelse med de valg de træffer, da intentionerne er grundlæggende for den frie vilje. Frankfurt mener, at individets drifter er skabt på baggrund af årsagskæder. Kobles dette til tankeeksperimentet, kan det udformes, at Irma i supermarkedet overvejer at vælge en chokolade hun ikke har lyst til. Årsagen til Irmas ambivalens er, at hendes veninde Irene har fortalt hende om denne chokolade. Denne situation kan dog ikke ændres, da den er forudbestemt til at ske, hvorfor det ikke er Irenes påvirkning på Irma, der er relevant. Det relevante er, hvordan Irma forholder sig til sin handling i situationen. Frankfurt er interesseret i, om individet er bevidst om, hvad det ’vil’, og hvad der ligger til grund for det. Grundlaget har nemlig betydning for, om individet har en *andenordensvolition*.

Ifølge Frankfurts analyse kan Irma anses som en *person* uanset hvilken chokolade hun vælger, idet Irma har valgt et *førsteordens ønske*, som er det, hun gerne vil handle efter. Irma har dermed evnen til at reflektere og tænke ”*er det virkelig dette jeg vil*”. Denne form for refleksion gør Irma i stand til, at lave en *andenordensvolition*, og dermed overvejet hvilket *førsteordens ønske* hun ønsker skal udgøre sin vilje.

Irma er en *person*, men da tankeeksperimentet ikke fremstiller Irmas endelige handling, kan der opstilles to scenarier, som kan afgøre, om hun har *fri vilje* eller ikke.

Opstilling 1: Irma vælger Marabu chokolade.

Opstilling 2: Irma vælger Elmelund chokolade.

Irma er i begge eksempler bevidst om, hvilket ønske hun ønsker at handle efter. Irma har dog kun fri vilje i opstilling 1, da hun her handler efter sit højst stående *førsteordens ønske*. *Fri vilje* sidestilles med individets evne til at handle efter hvad det *vil*. Irma kan vælge at købe Elmelund chokolade, da hendes veninde har oplyst hende om denne. Irma ville dog ikke handle ud af *fri vilje*, da Irma *vil* købe Marabou chokolade.

Jeg har i afsnittet, Handlefrihed, nævnt, at frihed er individets evnen til at handle efter sin hvad det vil. På denne baggrund kan opstilles, at Irma har handlefrihed, såfremt hun handler som hun *vil*. I tankeeksperimentet vil Irma gerne have Marabou chokolade, hvorfor det er det Irma *vil*. Vælger Irma Marabou chokolade, som i ovenstående opstilling 1, har hun dermed en form for handlefrihed, da Irma har friheden til at handle efter sit, i situationen, højst stående *førsteordensønske*.

Selvom Irmas handling i Frankfurts forståelse er determineret, kan det antages, at individet vil opleve en større glædesfølelse ved at handle i overensstemmelse med sin vilje. Individet kan dermed opleve en følelse af frihed i sin handling, som individet ikke har, hvis det træffer en beslutning baseret på andre faktorer, der ikke er i overensstemmelse med individets vilje. Sammenkobles dette til Mill, kan individet opleve en selvstændighedsfølelse og livsglæde, hvis det handler i overensstemmelse med sin personlighed.

I opstilling 2 har Irma ikke handlefrihed, da hun ikke har muligheden for at omstille sin vilje til praksis.

Frankfurt anvender begrebet *wanton* til at beskrive mennesker uden *fri vilje*. Det er i ovenstående fastsat, at Irma er en *person* under situationen i supermarkedet. Skillelinjen mellem det at være en *person* og at være en *wanton* kan dog virke tæt.

Nedenfor vil jeg opstille to eksempler, hvor Irma handler som en *wanton*.

Opstilles det, at Irma i supermarkedet går direkte hen og vælger Marabou chokolade uden at overveje, hvorfor hun ønsker den, da vil hun ikke have *fri vilje* i handlingen. Irma har ikke *fri vilje*, da hun blot reagerer på en impuls (*førstehåndensønske*) om at spise chokolade, men ikke har reflekteret over handlingen. De impulsive handlinger individet foretager sig, kan virke som noget individet

gerne vil, men det har endnu ikke overvejet hvorfor og om handlingen stemmer overens med højestående værdier som individet ønsker at have, såsom at holde en sund livsstil. Situationen kan sidestilles med, at et individ flere gange i døgnet impulsivt rækker ud efter sin telefon uden at overveje hvorfor.

Opstilles det i stedet, at Irma køber Marabou chokolade, da hun gerne vil have den, men ville ønske, at hun gerne ville have Elmelund chokoladen, da handler Irma uden *fri vilje*. Dette selvom hun i situationen ved, at hun vil have Marabou chokolade. Irma har her et *andenordens ønske* om at tage Elmelund chokolade, hvilket kan kobles til formlen "*A wants to want to X*". Ifølge formlen kan det opstilles, at Irma ønsker, at hun havde et ønske om at vælge Elmelund. Dette kan eksempelvis skyldes, at hun gerne vil være mere miljøbevidst. Irma ved her, at hun burde tage Elmelund chokolade, men er på *førsteordensniveau* ikke motiveret til at stoppe eller nedbringe mængden af Marabou. Irma har dermed ikke de *førsteordens ønsker*, hun gerne vil have.

Irma har i de to ovenstående eksempler ikke *fri vilje*. Der kan dog i den første opstilling stilles spørgsmålstejn til Irmas handlefrihed og dennes kobling til *fri vilje*. Irma handler her efter sine impulser, hvorfor hun i situationen handler ud fra et bestemt *førsteordens ønske*. Irma har dog ikke reflekteret over, hvorfor hun ønsker at handle. Fri vilje kan defineres på baggrund af individets mulighed for at reflektere på *andenordens niveau*, hvor individet opvejer sine muligheder mod hinanden og fastsætter hvad det vil handle efter. Dette gør Irma ikke, da hun blot handler instinktivt efter sin vilje. Frankfurts opstilling af frihed giver anledning til spørgsmålet om; 'om et individ skal handle i overensstemmelse med sin frie vilje for at have handlefrihed eller om individet har handlefrihed, såfremt det kan handle efter sit begær og impulsive *førsteorden sønsker*.

Irmas svære overvejelser

Som forlængelse af ovenstående afsnit, vil jeg komme ind på, hvorfor det kan være svært for individet at handle efter sin højst stående vilje.

I tankeeksperimentet oplever Irma en splittelse mellem sine to *førsteordens ønsker*, da hun ikke kan reagere dem begge. Selvom Irma har lavet en *andenordensvolition* og ved, at hun ønsker at købe Marabou chokolade, oplever Irma dog stadig en ambivalent følelse i situationen.

Det kan antages, at det er svært for Irma at tilsidesætte et *førsteordens ønske*, da begge ønsker udgør noget Irma gerne vil handle på.

Situationen er en kulmination af årsagskæder, der i dette øjeblik skal udforme sig i en handling. På den ene side er Irmas erfaring, at Marabou smager godt og på den anden side har Irmas veninde påvirket Irma, da hun har fortalt hende, at hun skal prøve at smage Elmelund. Selvom det opstilles, at Irma ikke har *handlefrihed*, og ikke kan beslutte, hvilket valg hun endeligt vælger, da har hun i situationen stadig overvejelserne om de to valgmuligheder, og følelsen af, at kunne træffe forskellige beslutninger.

Kritik af Frankfurts analyse af fri vilje

Frankfurt beskriver, at fundamentet for at individet har *fri vilje* er, at det er i stand til at forholde sig til sine ønsker og rangordne dem. En udfordring for Frankfurts analyse kan være aspektet i, at mennesker ofte ændrer ønsker, også når det omhandler *andenordensønsker* og *andenordensvolitioner*.

Irma står i supermarkedet og vil, den beskrevne dag, købe Marabou chokolade. Køber Irma Marabou chokolade handler hun i overensstemmelse efter sin *andenordensvolition*. Individets villen, som er hendes valgte førsteordensønske, er dog ikke fastlagt. Irma kan derfor i det ene øjeblik have en volition om at handle Marabou, og i det næste have en volition om at købe Elmelund chokolade. Da viljen ofte kan skifte, kan Frankfurts forståelse af fri vilje virke overflødig, da handlingerne ikke er knyttet til menneskelige værdier eller regler. Frankfurt forståelse kan dog anvendes til at undersøge individets frihed i dagligdags handlinger, men ikke til at undersøge mere grundlæggende spørgsmål, såsom om mennesket har frihed til at ændre på deres grundlæggende værdier eller orienteringen i deres liv.

Søren Aabye Kierkegaard anser, modsat Frankfurt, ikke frihed som evnen til at vælge mellem forskellige handlinger. Kierkegaard anser det som individets mulighed for at kunne vælge, hvad det vil med sit liv med udgangspunkt i individets liv og situation. I sammenkobling til tankeeksperimentet, kan Irma overveje, om hun overhovedet vil være sådan en, som går op i chokolade, om hun vil være forkæmper for Fairtrade eller om hun eksempelvis vil være et menneske, der går op i naturen og udendørsliv. Kierkegaard kalder et individ, der har en fordring om at leve efter en personlig regel,

en etiket (Alstrup, et al., 2010, s. 377). Eksemplet med Chokolade kan være en illustration om noget mere grundlæggende, eksempelvis om individet er fri til andet end bare at konsultere det, individet umiddelbart har mest lyst til.

En yderligere udfordring for Frankfurt er, at han ikke belyser om *andenordensvolitioner*, som *førsteordens ønsker*, kan være i konflikt med hinanden. Dette kan anses som et problem for hans rekonstruktion af, hvordan menneskets sind fungerer.

Konflikten kan udspilles i form af, at Irma gerne vil være en person, der har mest lyst til, og ender med at handle efter Fairtrade. Irma kan yderligere have en anden *andenordensvolition* om, at hun vil være sådan en, der tillader sig selv et stykke Marabou chokolade, hvis det er det, hun har lyst til.

I eksemplet bliver Irmas ambivalens om hendes *andenordensvolitioner* til en byrde. Eksempelvis bliver Irmas følelse af, at hun burde vælge Fairtrade chokolade til en overvejelse, der giver hende dårlig samvittighed, og som hun helst vil være fri for²⁴.

Frankfurt anvender eksempler med stofmisbrugere, hvilket er et godt eksempel for ham, idet det passer til læserens intuition om, at stofmisbrugere må have en andenordensvolition om at ville være fri for *førsteordens ønsket* om at ville tage stoffer. Eksemplet virker godt, da det viser en agent, der tydeligt har to modstridende *førsteordens ønsker* og en entydig *andenordensvolition*. Det vil være mere kompliceret at tilføje en yderligere konflikt på andenordens niveau. Tilføjelsen giver anledning til spørgsmålet om, hvad fri vilje er, hvis individet har to modstridende *andenordensvolitioner*. Dette kan give en diskussion om, om der er et yderligere niveau i frivilje debatten, og hvor niveauerne i så fald stopper.

Det kan diskuteres, om Frankfurts anskuelse af frihed kan anvendes til at undersøge handlefrihed. Frankfurt er semi-kompatibilist, mener determinismen er forenelig med *fri vilje*. I Frankfurts optik er individet derfor aldrig herre over sine handlinger. Frankfurt skelner mellem handlefrihed og viljens frihed. Frankfurt er selv mest interesseret i viljesfrihed. Viljen er fri, hvis individets handling svarer til hvad individets *andenordensvolition* er. Frankfurt mener, at det vigtige er, om mennesket har ansvar over sine handlinger. Handlefrihed er noget andet, da det kræver at individet er fri til

²⁴ Dette kan sammenholdes til Sigmund Freud, Psykoanalyse - samlede forelæsninger, 2004. Jeg vil dog ikke udfolde dette synspunkt i dette speciale.

både at handle efter handling *A* og handling *B*. Frankfurt beskriver i artiklen 'Alternate Possibilities and Moral Responsibility', at individet kan have et ansvar selvom det ikke har handlefrihed, idet individet kan have frivillige handlinger. Frankfurt kritiserer på denne baggrund 'Principle of Alternative Possibilities', der omhandler, at individet kun kan have et ansvar, hvis individet i situationen kunne handle anderledes (Steward, 2011, s. 3).

Helen Steward stiller sig kritisk over for Frankfurt. Steward analyserer, at det ikke er muligheden for at tilskrive individet ansvar som er det interessante i frihedsdebatten. Steward er interesseret i, hvad det vil sige at være et handlende væsen. At være et væsen, der kan handle, indebærer, at individet har handlefrihed til at afgøre om et udfald bliver *A* eller *B*. Det kan være små afgørelser, som hvorvidt jeg løfter min hånd eller ikke gør, men det skal være individet selv, der afgør det. Frankfurt er interesseret i, hvorvidt vores *førsteordens* og *andenordens* niveauer er tilsvarende, men det siger intet om, om det er individet selv, der afgør, om det svarer til hinanden. Dette har betydning for, om individet er agenter, da individet i Stewards analyse skal have muligheden for at kunne vælge mellem handlinger for at være en agent samt have ansvar (Steward, 2011, s. 5-6).

Delkonklusion

Frankfurt har ikke et argument for at determinismen er sand, men hvis den er sand, har han et argument for, at individet stadig kan have *fri vilje*. Med udgangspunkt i Frankfurts analyse, kan jeg konkludere, at individet har en vilje, hvis det kan lave *andenordensvolitioner*. Er individet i stand til dette, kan det belyses, om individet har en fri vilje eller ikke. Ifølge Frankfurt har individet en *fri vilje*, når det handler i overensstemmelse med sit *førsteordens ønske*. Jeg analyserer, at når personer skal vælge mellem splittede *førsteordens ønsker*, kan de opleve en følelsesmæssig påvirkning, der kan opleves som negativ for individet, alt efter hvilke følelsesmæssige forhold, der er på spil.

Frankfurt kommenterer i sin analyse ikke på, hvordan individet opnår *fri vilje*, hvis det i en situation har to splittede *andenordensvolitioner*, hvilket kan antages at individet ofte oplever. Dette element gør, at der eventuelt kan kobles endnu et niveau til Frankfurts analyse, for at beskrive *fri vilje* i sådan en situation. Det kan antages, at et individ, der har modstridende *andenordensvolitioner* oplever stor ambivalens i sine handlinger.

De teoretiske perspektiver - overlap og modsætninger

Jeg vil i dette afsnit undersøge forholdet mellem de tre teorier; Kants analyse af moralfilosofi, Mills analyse af frihed samt Frankfurts analyse af *fri vilje*. Jeg vil forsøge at afdække, om der er nogle betydningsligheder i deres anvendelse af begreber og definitioner på handlefrihed, samt belyse på hvilke områder, de er uenige med hinanden.

Jeg vil i afsnittet lægge særligt fokus på indholdet af følgende tre begreber; *Morallov* (Kant), *skadesprincippet* (Mill) og *andenordensvolitioner* (Frankfurt). Formålet med at sammenholde de tre teorier er at give et indblik i teoriernes anvendelsesmuligheder, samt deres styrker og svagheder i forhold til hinanden.

Ifølge Kant er frihed noget individet kan repræsentere gennem begreber. Individet kan dermed kun forstå sig selv som frit, hvis det har en ren begrebslig forståelse af, hvad moral og *morallov* er (Kant, 2000, s. 34). Ved at tage udgangspunkt i Kants analyse af frihed, kan individet få indsigt i, at det er et frit væsen uanset dets reelle handlinger, da friheden ligger i forståelsen af, at individet har en moralforståelse.

Her er der en afgørende uenighed mellem filosoferne, da Mill og Frankfurt ikke ser frihed som et *transcendentalt* begreb, noget der kan erkendes *a priori*, som nævnt i underafsnittet, Inkompatibilisme. Mill og Frankfurt anser frihed som *a posteriori*, hvor individet forstår frihed som en udlevelse af empiriske forhold, der tager afsæt i erfaringstilstande (Alstrup, et al., 2010, s. 9) De to filosoffer tilstræber ikke at postulere noget, der går ud over det som individet kan erfare.

Kants teoretiske perspektiv er interessant, idet teorien kan belyse, hvordan individet kan handle på baggrund af ydre forhold og dermed tilsidesætte sine moralske *maksimer*. Mill hævder, at individet skal være fri til at udleve sig selv gennem såvel ydre som indre forhold, så længe det ikke skader andre. Jeg tolker, at Mill modsat Kant lægger vægt på, at individet skal forfølge de drømme og mål der er forenelig med individets livsglæde. Referer jeg til Kants værk ”Besvarelse af spørgsmålet: hvad er oplysning”, kan Kant og Mill sammenlignes på et punkt, idet de begge påpeger, at individet ikke blindt skal forfølge andres anvisninger. Kant hævder, at individet skal tænke selv, hvilket kan sammenholdes med Mills begreb *dømmekraft*. Mill hævder dog, at individet kan opnå en større selvtillid ved at dokumentere, hvilke ydre faktorer, der er i overensstemmelse med individet egne værdier. Kant hævder modsat, at empiriske forhold ikke kan danne udgangspunkt for menneskets frie handlinger.

Frankfurts teoretiske forståelse har udelukkende fokus på, hvornår et individ handler af *fri vilje*. Frankfurt tillægger det ikke betydning, hvad der ligger til baggrund for individets *højest stående vilje*, blot at det er et aktivt udvalgt ønske, som individet vil handle efter og handler efter (Frankfurt H. G., 1971, s. 10-12). Jeg anser Frankfurt syn på *førsteordens ønsker* for interessant, når der er tale om tilfælde, hvor der er en indre uoverensstemmelse mellem ønskerne, da han her skildrer den bevidsthedsmæssige ambivalens i individet. Frankfurt kan derfor anvendes til at udfolde Kant og Mills teorier. Jeg tolker, at Kant anser moralloven som individets *højest stående ønske*²⁵, og at Mill anser *dømmekraften* som indikator for individet højest stående ønske.

De tre filosoffer kan give et indblik i tre forståelser af, hvad der har betydning for, at individet kan opnå handlefrihed. Mill er optaget af frihedsdiskussionens politisk aspekt og beskriver, hvordan *samfundet* kan danne udgangspunkt for, at individet ikke kan udfolde sig frit.

Kant og Frankfurt taler modsat om *fri vilje*, og hvordan individet kan tilskrive sine handlinger at være af *fri vilje*. Mill omtaler ikke *fri vilje*, da han hævder, at en handling er fri, så længe den ikke skader andre. For Mill kan det derfor være ubetydeligt at tale om, at en vilje er mere fri end andre.

En yderligere sammenkobling mellem Mill og Frankfurt er, at de kompatibilister. Kant bygger sin analyse på indeterminismen. Kant hævder yderligere, at individet kun er frit, hvis det handler i overensstemmelse med moralloven. På trods af, at de tre filosofier er forskellige og har hver deres indgangsvinkel til frihed, så hersker der sig en enighed om, at empiriske forhold kan danne udgangspunkt for følelser i individet, som er hæmmende for individet formåen af at handle af *fri vilje*.

De præsenterede forskelle og ligheder vil blive inddraget og udfoldet i nedenstående diskussionsafsnit.

²⁵ I afsnittet, Handlefrihed. er det beskrevet, at individets *højest stående vilje*, er den vilje som individet, efter nøje overvejelse, tilstræber at handle efter. 'Det højest stående ønske' udgør ligeledes en betegnelse for den *højest stående vilje*.

Diskussion

Jeg har nu belyst den første del af min problemformulering ved at inddrage Kant, Mill og Frankfurt samt analyseret tankeeksperimentet om handlefrihed med udgangspunkt i deres forskellige teoriaparater og syn på frihed. Jeg vil nu undersøge den sidste del af min problemformulering, hvor jeg vil belyse og diskutere **hvorfor det kan være svært²⁶ for det enkelte individ, at handle som det gerne vil** med udgangspunkt i de tre teorier. Yderligere vil jeg komme ind på, hvordan individet kan handle i overensstemmelse med sin *højest stående vilje*.

Hvorfor lader mennesker deres frihed indskrænke

De anvendte filosoffer har forskellige analyser af, hvordan det kan være svært for individet at handle efter sin *højest stående vilje*. Som nævnt i afsnittet, Handlefrihed, anvender filosoferne ikke selv betegnelsen svært, hvorfor jeg vil beskrive, hvordan hver deres teori kan give en forståelse af de omkostninger som individet oplever ved en handling.

I tankeeksperimentet oplyses formelen: " X vil Φ , men overvejer Ψ ". Formlen tydeliggør specialets hovedmål, nemlig at få en forståelse af, hvorfor et menneske, der ved hvad det vil, kan overveje andre handlemuligheder, når det er bevidst om, at det repræsenterer en handling, det ikke ønsker. Disse handlingsovervejelser kan ofte få indflydelse på den beslutning individet træffer, hvorfor de ikke handler efter deres *højest stående vilje*.

Et menneske overvejer ofte forskellige handlemuligheder, når det skal tage stilling til en handling. Overvejelserne kan få individet til at tage stilling til større og mindre omkostninger ved handlingen, hvilket kan medføre, at det er svært for individet at handle. Ambivalens mellem handlemulighederne kan bevirke, at individet ender i en situation, hvor det føler, at det ikke udlever det liv, det drømmer om. Dette kan ske, idet individet ikke føler det kan skabe sin egen karakter, da det skal tilpasse sig samfundets standardiseret skabeloner (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 87).

Mill sætter, gennem skadesprincippet, rammen for individets frihed. Mill hævder, at individet bør gives frihed til at handle, såfremt handlingen ikke skader andre (Mill, 2008, s. 24). Jeg har i analysen vurderet, at skade ikke kun omhandler tvang og misbilligelse i samfundet, men kan finde sted i

²⁶ Begrebet 'svært' skal forstås som individets overvejelser i forhold til en handlingens omkostninger.

mere simple anliggender. Denne analyse gør, at jeg kan tilpasses teorien til hverdagssituationer som tankeeksperimentet illustrer. Går individets nærmeste ind og pådutter individet en bestemt adfærd eller misbilliger det, ved at se ned på det eller udstøde individet, kan det anses som en skadelig handling, der har negativ indflydelse på individets selvopfattelse. Jeg udleder dermed, at den beskrevne adfærd ikke er velanset i forhold til *skadesprincippet*. Ifølge Mills teori kan mennesker have svært ved at stå ud fra mængden, da mennesket spejler sig i de personer som de omgås og deler deres synspunkter. Mill påpeger, at det også kan anses som skadelig adfærd selvom at individets omgangskreds ønsker det bedste for individet. Individet har brug for at begå egne fejl, da individet her igennem lærer, og bliver et mere selvstændigt menneske²⁷ (Mill, 2008, s. 84-85).

Yderligere kan individet opleve, at samfundet stiller en form for ideal adfærd som det skal tilpasse sig efter. Individet bliver påvirket af deres nærmeste og samfundet, da de internaliserer det som omgivelserne gør. Jeg påtænker derfor, at individet kan opleve at få en følelse af at stå alene og være udkældt fra gruppen. Dette kan eksempelvis omhandle at stå alene om en holdning eller handle anderledes end flertallet. Dette kan give en forståelse for, hvorfor at individet oplever at dets valg har omkostninger, da det ikke vil føle sig ekskluderet fra vennekredsen eller samfundet.

Frankfurts analyse af viljens frihed kan ikke i sig selv være med til at undersøge, hvilke specifikke faktorer, der skal ligge bag individets *højest stående vilje*. Frankfurt forsøger blot at opstille kriterier for, at en person handler af *fri vilje*. Frankfurt beskriver dette gennem citatet: "*first-order desires*" or "*desires of the first order,*" which are simply desires to do or not to do one thing or another" (Frankfurt H. G., 1971, s. 7). Frankfurt beskriver i citatet *førsteordens ønsket*. Frankfurt beskriver det som et ønske til at ville noget eller ikke at vilde noget. Frankfurt opsætter ikke kriterier for om nogen ønsker er bedre end andre.

Frankfurt kan dog anvendes i forlængelse af de andre filosoffer til at undersøge den splittelse, der er i individets sind, og hvordan nogle handlemuligheder kan påvirke individets sind stærkere end an-

²⁷ Mill tager forbehold for at børn og personer, der ikke kan tage vare på sig selv, ikke indgår i skadesprincippet, idet de kan have brug for, at en voksen bestemmer eller opfordrer til anden adfærd, Om frihed, 2008, side 25.

dre, hvilket kan skabe en indre uoverensstemmelse mellem individets ønske om handling og faktiske handling.

Mills analyse af frihed og Frankfurts forståelse af fri vilje kan sammenholdes. Frankfurt opstiller, som nævnt i underafsnittet, Andenordensvolitioner, casen hvor en stofmisbruger har et førsteordens ønske om at tage stoffer, men et *andenordens ønske* om at stoppe sit misbrug. *Førsteordens ønsket* om stoffer er baseret på trangen efter et rusmiddel og er ikke et udtryk for misbrugerens højst stående ønske. På trods af at det kan fremstå karikeret, kan det sammenlignes med at handle efter *gruppepres*²⁸.

Gruppepresset bliver her individets *andenordens ønske* og dets *dømmekraft* individets *højest stående førsteordens ønske*. *Gruppepresset* udgør ikke en ydre tvang, men en indre tvang, som omhandler et ønske om at opleve glæden ved at blive velanset blandt sit netværket og yderligere, at undgå omkostningerne ved andres negative fordømmelse. Sammenholdes dette med tankeeksperimentet, bliver Irmas handling velanset af Irene hvis hun køber Elmelund chokoladen og samtidig undgår Irma nedladende blikke ved at fravælge Fairtrade.

De udefra stående holdninger bliver dermed en del af individet i form at individets ønske om at tilgodese disse holdninger, hvilket kan være bestemmende for individets handlinger. Sammenligningen viser dermed, hvordan samfundsnormen og netværket kan tvangslægge individets ønsker og gøre dem ydrebestemte. De er nemlig ikke individets egne ønsker, men de bliver til en slags dominerende bevidsthedstvang, der ikke er ekstern, men intern i individet. Dermed påvirker det individets handlefrihed til at handle efter sin *højest stående vilje*.

Disse faktorer kan medføre, at individet oplever at det er *svært* at handle. Individet skal under disse forhold føle, at dets valg har omkostninger. Dette i form af, at det i sit indre kan føle, at det bliver udstødt fra fællesskabet eller at det skal stå på mål for andres kommunikative angreb. Individet kan dermed overveje ikke at handle efter sit højst stående ønske og fratage sig selv friheden til at handle efter sin *andenordensvolition*, for at handle efter andres samt samfundets ønsker og velanseelse eller undgå det modsatte.

²⁸ *Gruppepres* omhandler, at andre mennesket verbalt irettesætter individet eller får individet til at udføre en handling det ellers ikke ville udføre.

Mill anser mennesket som frit uanset hvilket valg det vælger, og anser dermed ikke en handling i overensstemmelse med *dømmekraften* eller individets *andenordensvolition* som mere frie end andre handlinger. At sammenligne Frankfurts og Mills teori kan tydeliggøre sammenhængen mellem Frankfurts begreb *andenordensvolitioner* og Mills begreb *dømmekraft*. *Dømmekraft* er individets personlige holdning, refleksioner, og dokumentation. Denne omtanke over hvorfor individet ønsker at handle på en måde frem for en anden, anser jeg som individets evne til at foretage en *andenordensvolition*. Individets veldokumenterede handling bliver derfor individets *førsteordens ønske* og andre handlingsmuligheder bliver individets *andenordens ønsker*.

Der er dog tydelige forskelle på *dømmekraften* og *andenordensvolitioner*. *Dømmekraften* er baseret på dialog, hvor *andenordensvolitioner* udgør individets handling efter sine *højest stående førsteordens ønsker*. Der er intet krav fra Frankfurts side om, at de skal være baseret på logik, så længe individet har taget andre ønsker i betragtning. *Dømmekraftens* grundlag er som *andenordensvolitioner*, som nævnt i underafsnittet, Kritik af Frankfurts analyse af fri vilje, ikke fastlagte. *Dømmekraften* kan skifte alt efter den viden individet har fået tildelt. Jeg tolker dette gennem citatet:

”De anskuelser, vi har allerbedst belæg for, har ingen anden garant at støtte sig til end den stående invitation til hele verden om at afsløre dem som grundløse” (Mill, 2008, s. 37).

Mill pointerer i citatet, at individet kan styrke sine holdninger ved at italesætte dem for andre og derigennem blive præsenteret for deres modargumenter. Mill opfordrer dermed individet til at tage sine holdninger og anskuelser op til overvejelse, når det bliver præsenteret for andres modargumenter. Præsenterer individet sine holdninger for en stor gruppe af mennesker gennem livet, kan det derfor formodes, at individet vil komme til at ændre eller omforme sine holdninger gennem livet. Jeg påtænker derfor, at individet kan opleve en usikkerhed ved sine handlinger, da individet ikke ved om dets *højest stående førsteordens ønske* er baseret på det rette grundlag. Irma, tankeeksperimentet, kan eksempelvis ville købe Marabou chokolade, men bliver oplyst af Irene om, at Elmelund er mere miljørigtig. I denne situation kan Irma have en holdning om, at hun ikke anser Fairtrade som værdifuldt, da hun ikke tror det ændre noget, at hun som forbruger køber Fairtrade frem for andet. Irma kan alligevel være nervøs for, at hendes viden ikke er tilstrækkelig, og at hun derfor ikke kan stole på sin egen *dømmekraft*. Dette scenariet kan ligeledes gøre det svært for individet at handle, idet individet her ikke stoler på sit eget grundlag for handlingen. Irma kan dermed opleve, at hendes handling har omkostninger, da hun kan træffe den forkerte beslutning. Dette kan medføre, at hun handler uønsket og modsat sit værdisæt.

I afsnittet, Handlefrihed, forsøger jeg at tydeliggøre min brug af ordet 'svært' ved at beskrive, hvad lette handlinger kunne indebære. Antages det, at Irma har let ved at træffe beslutningen og blot rækker ud efter Marabou chokolade som hun har mest lyst til, uden at reflektere over sin handling, da handler Irma i situationen som en *wanton*. Irma reagerer som en *wanton*, da hun ikke har nogen *andenordensvolition* over 'om hun virkelig ønsker handlingen' og dermed ser ønsket i forhold til andre ønsker (Frankfurt H. G., 1971, s. 11). Denne handling er for Frankfurt ikke frihed, da kun *personer* kan handle ud fra fri vilje. Mill ville sige, at handlingen er fri, men idet Irma ikke har anvendt sin *dømmekraft*, kan hun ikke vide om handlingen stemmer overens med sin identitet. Dette kan være et argument for at individet skal opleve, at der er noget på spil, når det handler og at det yderligere skal forholde sig til de omkostninger der er forbundet ved at træffe en beslutning. Individet kan i en handlingssituation, der opleves svær, mærke om beslutningen stemmer overens med dets højest stående førsteordens ønske, identitet og dømmekraft. Irmas usikkerhed i situationen, kan være et udtryk for, at hun forsøger at finde frem til, hvilken handling hun kan stå inde for, hvilke omkostninger der vejer tungest og hvad hun virkelig vil. Hun forsøger dermed at finde frem til, hvilke værdier hun har, og om de forener sig med handlingen. Er Irma åben får argumenter for og imod hendes valg af chokolade, kan hun tage stilling til sine valg og være sikker på, at hun ved, hvad hun vil, da hun er bevidst om andre alternativer og hvad de står for.

Selvom det kan være svært for individet, at handle som det ønsker, kan man overveje om et individ, der handler i modstrid med sine ønsker, oplever en støre ulykkes følelse og ambivalens. Individet skal derfor opveje handlingens omkostninger med hinanden.

Mill beskriver i sin teori, hvordan individet spejler sig i hinanden, og tilpasser sig samfundet, hvilket kan medføre, at individet underminerer sine egne ønsker. Mill forholder sig dog ikke til hvordan individerne indbyrdes påvirker hinandens ønsker og tilpasser sig hinanden. I tankeeksperimentet har Irma blot hørt hendes veninde, Irene, opfordre hende til at købe Elmelund chokolade, hvilket påvirker Irma. Det antages, at den følelse af ambivalens Irma følelser under chokoladevalgt, når hun står alene i supermarkedet, kun bliver større, hvis hendes veninde, Irene, stod ved siden af og sagde "vi tager Elmelund, gør vi ikke?". Dette på baggrund af, at det sociale pres til at vælge Elmelund chokolade da bliver større. Her bliver det sværere for Irma at stå imod, da omkostningen ved at ytre sin holdning ikke kun er et dilemma inden i Irma, men bliver en direkte afvisning af hendes venindes

ønske. Irma kan yderligere opleve, at hendes ønske om at gøre sin veninde glad udskifter ønsket efter Marabou og bliver hendes *højest stående ønske*, da hun ser handlingen fra venindes perspektiv. På denne måde kan individets eksistens være farvet af, hvordan andre ser dem, og hvordan de oplever andre. Mill er liberalist, hvorfor han anser frihed som individuelt. Han kan kritiseres for ikke at tale om, at individets ønsker kan være afhængige af det forhold mennesker har til hinanden²⁹.

Mill oplyser yderligere i sin teori, at andres holdninger også kan være med til at styrke individet i at finde sit eget standpunkt og troen på sig selv. Dette vil jeg beskrive i kommende afsnit, Hvordan kan mennesker opnå handlefrihed?

Ifølge Kant kan en af årsagerne til at individet lader sig påvirke af andres meninger omhandle, at det er selvforskyldt umyndiggjort³⁰. Individet er umyndiggjort, da det selvforskyldt har lagt sin tænkning i eksterne forhold, såsom andres holdninger, oplysninger, der florerer på internettet eller nogle, der omtaler sig selv som eksperter (Kant, 2017, s. 65-66). Jeg tolker at disse forhold kan gøre, at individet søger væk fra sine indre moralske maksime og overgiver sin selvstændighed til udestående forhold. Individets selvforskyldte umyndighed kan gøre det svært for individet at tænke selv, og dermed finde frem til hvad en god handling er for individet. Individet kan forfalde til umyndighed, da det er den lette handling. Myndighed har omkostninger, da individet skal yde noget ekstra, og skal forholde sig til at stå på egne ben, hvilket kan være ukomfortabelt, da det kræver at individet tænker selv (Kant, 2017, s. 65-66). Kant belyser, at individet kan komme ud af umyndiggørelsen via oplysning (Kant, 2017, s. 67). Ud fra Mills teori kan et individ, der er selvforskyldt umyndiggjort have mistet tilliden til sig selv og sin kapacitet til at træffe beslutninger til anliggender i sit eget liv. Det kan yderligere medføre, at individet ikke lærer at anvende sin dømmekraft, hvorfor det kan blive svært, at vurdere, hvilke beslutninger de personligt kan stå inde for, og hvilket fundament, der er grundlaget for holdningerne (Mill, 2008, s. 34).

Sammenlignes dette med Frankfurts teori kan siges, at individet der handler myndigt er en *person*, hvor et individ der handler efter andre uden at overveje hvorfor eller om der er andre alternativer, i handlingsmomentet agerer som en *wanton*.

²⁹ Mange filosoffer udfordrer disse mere liberalistiske frihedsbegreber, eksempelvis K.E. Løgstrup i værket, *Den etiske fordring*, 2010, side 32. Jeg vil dog ikke komme mere nærmere ind på dette i nærværende speciale.

³⁰ Immanuel Kant oplysning, historie, fremskridt. 2017, side 64-75.

Kant fokuserer som Frankfurt på frihed i form af *fri vilje*. Jeg har gennem de udarbejdede analyseafsnit vurderet, at handlefrihed kan anses som en handling, der ikke blot handler om at udføre en handling, men at den skal stemme overens med de individuelle tolkninger og præmisser for individets *højest stående vilje*.

Jeg antager, at der ligger et refleksionselement i både Kant og Frankfurts teorier³¹. Hvor individet skal gennem en refleksionsproces for at vide, hvilken handling, der er udtryk for deres vilje. Jeg anser, som nævnt i afsnittet, Morallov, Kants begreb *det kategoriske imperativ* som et refleksionsredskab, hvor individet skal opnå en erkendelse af, at det skal handle af pligt og efter det højeste gode, da *moralloven* kræver denne handling.

Hos Frankfurt er individets refleksion anderledes, da han ikke anser moral som relevant for viljens frihed. Individets *andenordensvolition* behøver ikke at være moralsk, men skal blot stemme overens med individets udvalgte *førsteordens ønske* (Frankfurt H. G., 1969, s. 7). Hos Frankfurt antager jeg, som nævnt i afsnittet, Andenordensvolitioner, at der indgår et refleksionselement, da individet, for at lave en *andenordensvolition*, skal reflektere over, hvorfor det vil handle og hvad handlingen kan bidrage med for individet. Dette for at vurdere, hvilken handling der er mest eftertragtet for individet. Frankfurt har ikke nogen bestemte kriterier for, hvad den frie vilje skal indeholde, hvorfor den både kan være fastsat af en indre maksime, empiriske forhold såsom lyster og vaner eller dømmekraften. Kant opstiller, at fri vilje handler om, at kunne handle efter sin egen lov, hvor individet gennem sin indre maksime, giver loven almengyldighed (Kant, 2000, s. 35). De to filosoffer stiller derfor forskellige krav til viljens frihed. Hos begge er det overvejelserne, der gør, at voksne velfungerende mennesker skiller sig ud fra andre levende væsener. Begge filosoffer mener, at hvis individet ikke vælger at handle i efter de opstillede principper for *den højest stående vilje*, kan individet ikke handle af *frie vilje*.

Ifølge Kant har individet frihed til at handle efter empiriske forhold, men handler kun frit, hvis det handler efter sin morallov. Jeg antager, at selvom individet har de samme muligheder for at handle moralsk såvel som empirisk, kan individet opleve en splittelse mellem valgmulighederne.

Dermed kan Frankfurts teori, som ovenstående med Mill, skabe en dybere forståelse af individets bevidsthedsmæssige ambivalens i en handlingssituation. Opstilles det, at individets moralske mak-

³¹ Kant og Frankfurt anvender ikke selv begrebet refleksion i deres analyser af fri vilje.

sime er individets højest stående vilje, kan det sidestilles med en andenordensvolition, hvor de empiriske forhold er andre førsteordens ønsker. Kant opstiller eksemplet, hvor en mand skal vælge mellem af afgive falsk vidnesbyrd eller at overleve, som nævnt i underafsnittet, Morallov. Kant anvender eksemplet til at vise, at det kun er for så vidt at det enkelte individ ved, at det har friheden til at følge fornuften, selv når alle dets lyster peger i den anden retning, at det kan erkende, at det er et frit væsen.

Det kan opstilles, at mandens ønske om at handle efter fornuften, opleves som en andenordensvolition i ham, da han ved, at han burde handle efter dette ønske, men at hans førsteordensønske, om at overleve er så stort, at det overskygger hans viden om, hvad det er mest moralsk.

Ifølge Kant er det ikke en strid mellem to forskellige ønsker, som det er hos Frankfurt, men en strid mellem fornuften³² og sanseligheden³³.

I mindre alvorlige anliggender som i tankeeksperimentet med Irma, kan splittelsen i sindet mellem den moralske handling og den empiriske handling også udgøre et dilemma. Dette dilemma udspiller sig, da individet kan opleve, at det er omkostningstungt at fravælge en lystbåren handling for moralloven, idet det kan frarøve individet livskvalitet. Det kræver derfor noget af mennesket at leve op til sig selv og moralloven, da moralloven ikke tager højde for individets lyster, lykke eller glæde, men hvad der er den gode handling. Derfor kan forestilles, at individet ofre nogle ting, som det påskønner, for at leve op til sine principper.

Irma kan som nævnt i afsnittet, Hvad vil Irma, være blevet oplyst om, at Fairtrade-mærket står for bæredygtighed og bedre vilkår for medarbejde i tredje verdenslande (Fairtrade, u.d.). Irma kan i forlængelse af dette overveje, om sit køb af Marabou chokolade kan bidrage til at støtte dårligere vilkår for medarbejdere indenfor chokoladeproduktionen.

Irma har som nævnt i samme afsnit, en *maksime* om *'at hendes indkøb skal være med udgangspunkt i, hvad der er bedst for andre mennesker og planeten'*. Hun er derfor nødt til at tilsidesætte sin lyst efter Marabou, hvis hun skal handle efter Kants analyse af den *frie vilje*. I dette tilfælde virker ofret ikke så stort, men der kan opstilles forhold, hvor individet ikke føler sig forstået, da det ikke tager del i handlinger andre finder normale eller har opsat principper andre finder ekstreme. Dette kan eksempelvis være, hvis individer har opsat principper omkring veganisme, zero waste eller aktivt at gribe ind over for andre, der udvider skadelig adfærd.

³² KANT - Kritik af den praktiske fornuft. 2000, §1 side 23.

³³ KANT - Kritik af den praktiske fornuft. 2000, §3 side 26.

Denne vinkel på diskussionen kan yderligere vise en difference mellem Kant³⁴ og Mills³⁵ teorier. Mill omtaler den frihed, som mennesket skal have ret til således: ”*Frihed til at gøre, hvad vi vil, og uden enhver hindring fra vores medmenneskers side, så længe vi ikke skader dem, og dét selvom de måtte anse vores handlemåder for tåbelige, afsporede eller moralsk forkerte*” (Mill, 2008, s. 27). Mill nævner i citatet, at det enkelte individ skal have friheden til at udføre handlinger, der kan ansues som moralsk forkerte af andre individer, så længe handlingen er jævnfør skadesprincippet. Mill behandler i sin teori ikke direkte hvad skadesbegrebet indebærer, dog kan det formodes, at individet skal være den direkte årsag til en skadelig handling for at kunne påtales som aktivt at skade andre³⁶. Ifølge dette udsagn har Irene ikke retten til at udskælde Irma verbalt, blot fordi hun anser hendes handling som moralsk forkastelig, og yderligere behøver Irene ikke at tage de etiske omstændigheder til eftertanke, når hun vælger chokolade. Det kan dog antages, at Irene oplever følelsen af at tage del i en skadelig handling, hvis hun ikke vælger Fairtrade, hvilket kan være et argument, der er svært³⁷ for Irma at tilsidesætte.

Ifølge Frankfurts analyse, kan individets højest stående *førsteordens ønske* anses som skiftende, måske endda fra time til time, hvor individets moralske *maksime* ikke kan ændre sig, da det har udgangspunkt i det princip individet har opsat for sig selv (Kant, 2000, s. 32). Ifølge Kants teori, kan et individ, der har fastlagt sig på en *maksime* om at være veganer, idet individet anser dyreproduktion som mishandling, da kan individet ikke nogen dage spise kød, hvis det skal handle efter sin *moraliske maksime*. Individet kan derfor føle, at det er en livsvarrig byrde, det har lagt på sine egne skuldre. Det er dog individets egen beslutning, da *maksimen* er en regel som individet laver for sig selv. Individet fratager derfor selvstændigt sine muligheder for at handle modsat *maksimen*. På trods af, at individet ikke er underlagt selvtvang, kan handlingen føles omkostningstung for individet.

Frankfurts analyse, bliver som nævnt i afsnittet, Kritik af Frankfurts analyse af fri vilje, udfordret, hvis der kigges nærmere på den ambivalens individet kan opleve, hvis det har to *modstridende andenordensvolitioner*, det vil handle på. Har Irma en *andenordensvolition* om at handle efter sit indre

³⁴ KANT - Kritik af den praktiske fornuft. 2000.

³⁵ Mill: Om Friheden, 2008.

³⁶ Christopher Wellman opstiller, som nævnt i en tidligere fodnote, kriterier for skadesprincippet i værket, Liberalism, Samaritanism, and Political Legitimacy, 1996, side 216.

³⁷ Svært betyder her en splittelse i Irmas følelser, da handling kan have omkostninger for andre individer.

princip, men samtidig yderligere har en *andenordensvolition* om, at tillade sig selv et stykke Marabou chokolade, hvis det er det hun har lyst til, da belyser Frankfurt ikke, hvilken handling, der er i overensstemmelse med den frie vilje. Her kan det overvejes, om der skal tilkobles et nyt niveau til Frankfurts teori. Ifølge Kant skal individets handlinger ikke være baseret på lyst, men udelukkende på individets handlingsprincip, som kan blive til en almengyldig lov, hvorfor hans teori har en naturlig afgrænsning for den *frie vilje*. For Kant er det i de situationer, hvor individet står i en virkelig klar konflikt mellem at være lykkelig på den ene side, og at handle moralsk på den anden side, at det erkender, at det er frit til at handle. Oplyste eksempel kan dog give et indblik i, at Irma opgiver en sin glæde for Marabou chokolade for at handle efter sin moralske maksime. Frankfurt og Mill vil ikke være enig med Kant på dette område. De er kompatibilister, hvorfor de ikke vurderer, at individet skal kunne vise, at det kan handle efter et bestemt påbud.

I afsnittet er det blevet belyst, hvad det betyder, at kalde en handling *svær*. Kriterierne for en svær handling har forskellig betydning alt efter hvilken filosof jeg anvender. Betydningen ligger i de omkostninger individet skal veje op mod hinanden, når det handler. Baggrunden for individets valg afspejler individets identitet og værdier og udgør det individet ønsker at handle efter.

Hvordan kan mennesker opnå handlefrihed?

I dette afsnit vil jeg diskutere, om individet kan overkomme den ambivalens, der kan opstå i en situation, hvor det skal vælge mellem sine handlinger. Overkomme betyder i denne sammenhæng at gøre det nemmere for individet, at handle som det gerne vil.

Kants analyse kan være med til at belyse dette spørgsmål. Kants moralfilosofi er praktisk, da den oplyser individet om, hvad det skal gøre eller bør være. Den praktiske fornuft er individets evne til at tænke sig frem til og foretage slutninger om, hvad det skal gøre. Fornuft er praktisk på to måder. For det første har den et praktisk objekt, nemlig en handling. For det andet er den praktisk eftersom den påvirker individets faktiske handlinger (Kant, 2000, s. 35 bemærkning). Fri vilje bliver på denne måde ret konkret, da individet, i kraft af at være frit, frit opsætter principper for sine handlinger. Det kan antages, at et individ, der handler efter moralloven, på samme vis som en, der handler i overensstemmelse med sin dømmekraft bliver et mere selvsikkert individ. Jeg tolker dette, da jeg anser moralloven som værende et individs fundamentale og i sig selv dokumenterede handling, hvorfor et individ, der handler herefter, står ved sig selv og sine indre moralske maksimer. Ud fra

dette tolker jeg, at Kant og Mill begge ligger vægt på, at individets grundlag for en selvstændig beslutning er med baggrund i individets egne værdier. De to teoretikere har dog forskellige udgangspunkter for, hvad der er værdifuldt for individet.

Kants frihedsforståelse kan yderligere være brugbar i forhold til at få individet til at gøre sig nogen overvejelser om, hvorfor materielle genstande, lyster og tideligerer erfaringer ikke er en indikator for den frie handling. Jeg tolker, at empiriske forhold, for Kant, er forstyrrende for mennesket, og gør det svært for dem, at handle efter deres moralske maksime. Kant stiller høje krav til individets frihed, da han tror på moral som viljens bestemmelsesgrundlag.

Jeg analyserer, ud fra Kants fortolkning af fri vilje, at individet kan blive mere sikker på, hvilken beslutning, der er rigtig, hvis det laver en regel for, hvordan det ønsker at handle. Det er sikkerheden omkring beslutningen, der definerer, at handlingen er blevet lettere. Hvis individet er opmærksomt på, at det har friheden til at følge fornuften, selv når alle dets lyster peger i den anden retning, kan individet erkende, at det er et frit væsen, og i kraft af denne frihed kan handle efter sine indre moralske maksimer. At et individ oplever, at det kan handle moralsk, er ikke ensbetydende med, at handlingen ikke kan være omkostningstung, da individet stadig kan føle det skal give afkald på forskellige elementer af livet. Kant opstiller ikke vejen til et lykkeligt liv, men til et liv i overensstemmelse med *moralloven*. Det må antages, at et individ, der handler efter *moralloven* oplever en glæde ved at stå vid sig selv og sine værdier.

Mill og Frankfurt anser, modsat Kant, ikke moral som en faktor for frihed. De anser individets ønsker og handlinger som forbundet med empiriske forhold.

Ifølge Mill er frihed fra tvang, i form af *samfundstyranni*, at individet har friheden til at være sig selv og handle som det vil, så længe individet ikke skader andre. Ifølge Mill har mennesket ret til dagdriveri, såsom at spille sin tid eller lade stå til, da det er et personligt anliggende (Mill, 2008, s. 125). Individet kan dog opleve en større følelse af frihed, hvis det handler efter sin *dømmekraft*, hvilket kan anses som fri vilje, ifølge koblingen til Frankfurts begreb *andenordensvolitioner* som beskrevet i ovenstående afsnit.

Jeg analyserer ud fra Mills fortolkning af frihed, at individet, som gældende hos Kant, kan blive mere sikker på, hvilken beslutning, der er rigtig for individet. For Mill ligger sikkerheden i indivi-

dets *dømmekraft*, hvilket omhandler, at individet er bevidst om sine handlingers styrker og svagheder og med afsæt i dem ved, at handlingen er den rigtige for individet. Hos Mill er sikkerheden ikke bundet til *moralloven*, som hos Kant, men kan ændre sig alt efter den viden individet får tildelt (Mill, John Stuart Mill: Om Friheden, 2008, s. 37-38).

Den sikkerhed individet føler, kan gøre det lettere for individet at træffe en beslutning, da individet ved, at handlingen er et udtryk for individets personlige identitet og holdninger. Individet kan stadig opleve, at handlingen har omkostninger i form af, at individet skiller sig ud fra mængden, men individet vil men tiden opleve, at handlinger efter *dømmekraften* giver individet et mere lykkeligt og meningsfuldt liv.

I nærværende afsnit er det blevet belyst, hvordan et individ kan forholde sig til sine handlinger, når personen oplever at handlingen er svær. Jeg omtaler, at der forhold, som kan gøre en handling lettere. Kriterierne for at gøre lette en handling, har forskellig betydning, alt efter hvilken filosof jeg anvender. Jeg anvender dog ordet med den betydning, at individet oplever en sikkerhed i grundlaget for handlingen. At individet står ved grundlaget for sin handling, betyder ikke, at handlingen ikke kan opleves som svær for individet. Individer, der oplever ikke at være sikre på sig selv og sine holdninger kan eksempelvis opsøge coaching³⁸ som støtte til at finde styrken til at handle efter egne overbevisninger, hvilket tydeliggør, at det ikke er let for individet at handle i overensstemmelse med sin identitet (Robbins, u.d.). Mill pointerer dog, at individet kan opleve en større sikkerhed og karakterstyrke til at reagere på dets individuelle bevægegrunde desto flere gange individet handler i overensstemmelse med sin dømmekraft³⁹ (Mill, 2008, s. 85).

³⁸ Coaching, har ikke baggrund i filosofi, men kan omtales som en form for '*gradsfrihed*', da udgangspunktet er, at coachen hjælper personer igennem udfordringer i deres liv, så de kan opleve en større grad af frihed i deres liv. Tony Robbins er en af verdens mest berømte 'life coach'. Jeg vil dog ikke komme nærmere ind på dette.

³⁹ Filosofen Søren Kierkegaard hævder i værket, *Begrebet Angest*, 2017, §5. at man ikke kan komme udenom angstfænomenet, når individet forholder sig til sin frihed.

Findes ubetinget frihed?

Handlingen som Irma skal udføre i tankeeksperimentet, er som nævnt i afsnittet, Handlefrihed, en reaktion, hvor hun blot skal række hånden ud efter den ene eller den anden chokolade, alt efter hvilken en hun vil have. I dette afsnit vil jeg undersøge om individet kan opnå ubetinget frihed eller om der er rammer om individets frihed.

Gennem opgaven er blevet præcenteret nogle elementer, der viser, at det kan være svært for individet at handle, da handlingerne kan repræsentere omkostninger for individet. Oplever individet at dets handlinger ikke havde nogle omkostninger, kan derfor spørges, om individet stadig vil opleve, at det ikke kan handle efter alle muligheder? De anvendte filosoffer i specialet hævder på hver deres måde, at individet er frit inden for nogle bestemte retningslinjer og at det ikke kan lade sig gøre for individet, at være fuldstændigt frit til at handle⁴⁰.

Ifølge Kant har individet kun to udgangspunkter for at handle, empiriske forhold eller moralloven. Individet kan handle efter disse to forhold, da individet enten reagerer på tidligere erfaringer eller moralloven. I begge tilfælde ligger individet noget til grund for sin handling, og får den til at give mening i forhold til hvad individet ønsker at opnå eller hvad den gode handling forudsætter. Kant mener ikke, at individet kan handle ud fra andet end regler og principper, da individet, for at kunne handle, skal have nogle mulighedsbetingelser. Kant kan kritiseres for kun at opstille to udgangspunkter for, hvordan er individ kan handle. Enten skal individet handle efter det, det har mest lyst til, med det udgangspunkt at det ikke er frit eller også skal individet handle efter moralloven, hvilket er en fri handling.

Hvis individet handler uafhængigt af disse to bestemmelsesgrunde, da handler individet ubegrundet. Spørgsmålet er, hvorfor individet vil handle uden at have et formål med handlingen og om et individ, hvis det kan vælge at handle ubegrundet i en situation, vil vælge denne handling, idet individet ikke ønsker handlingen eller tænker den kan bidrage med noget positivt i dets liv. Hvis individet ikke i nogle situationer ville vælge denne form for handling, da kan det overvejes om individet er fri til at handle efter det.

⁴⁰ Mange filosoffer konstaterer denne forståelse af frihed, da de mener at individet har ubetinget frihed.

Blandt andre kan nævnes Kierkegaard, *Begrebet Angest*, 2017, §5. Jeg vil dog ikke komme mere nærmere ind på dette i nærværende speciale.

Mill har et politisk udgangspunkt til frihed, der omhandler, hvad individet har ret til at gøre uden at blive tvunget. Mill lægger vægt på negativ frihed, som frihed fra tvang og andres misbilligelse som nævnt i underafsnittet, Regeringsmagt. Ifølge skadesprincippet må individet handle som det har lyst til under en forudsætning, at handlingen ikke skader andre (Mill, 2008, s. 24).

Frankfurt bygger sin teori på blød determinisme men fokus på, at individets vilje kan være fri, selv hvis det kun har én mulig handling. Individets handlinger er derfor, i teorien, forudbestemte med baggrund i tidligere erfaringer. Individet har derfor ikke friheden til frit at vælge mellem handlinger i specifikke situationer. Frankfurt er interesseret i den frihed, der er nødvendig og tilstrækkelig for at individet kan have ansvar for sine handlinger.

For at individet kan have ansvar for sin handling, kræver det at individet er bevidst om hvad det *vil*. For at individet skal ville noget, kræver det, at individet har et tilhørsforhold til handlingen. Irma har eksempelvis et tilhørsforhold til Marabou chokolade, da hun ved det smager godt. Yderligere har hun et forhold til Elmelund chokolade, da hun har hørt sin veninde omtale den. Uden denne omtale ville Irma ikke nødvendigvis have skænket Elmelund chokolden en tanke. Det er altså ikke bare et kendskab, men et tilhørsforhold, som har skabt en reaktion i individet om at det er ønskværdigt.

Det kan siges, at det ikke lade sig gøre, at handle uden en intension, for det at handle, er at bestemme sig. Det ligger i udtrykket, at individet prøver at bestemme sig for, hvad det skal gøre og hvor skal den bestemmelse komme fra, hvis ikke individet må hente den for bestemte forhold. Forhold såsom hvad det har mest lyst til, sine forudgående valg eller ifølge Kant, hvor bestemmelse kan have grundlag i lovmæssighedens egen form, hvor individet bestemmer sig til kun at handle på den måde som er en almengyldiglov.

Konklusion

I konklusionen vil jeg indledningsvist besvare den første del af min problemformulering; ***Hvordan kan frihed analyseres ud fra Immanuel Kants moralfilosofi, John Stuart Mills teori om samfundsfrihed og Harry Frankfurts teori om fri vilje?***

Herefter vil jeg besvare den sidste del af problemformuleringen: ***Hvilke aspekter kan denne analyse bidrage med i en diskussion om, hvorfor det kan være svært for det enkelte individ at handle som det gerne vil.*** Jeg vil gøre dette ved at fremhæve centrale pointer om, hvordan disse analyser har bidraget til en diskussion om handlefrihed

Til at analysere frihed, anvendte jeg Kant, som hævder, at individet er frit til at handle efter såvel lystbådene handlinger som efter etiske handlinger. Jeg kan ud fra Kant teori konkludere, at en etisk handling ikke må basere sig på tilbøjelighed, men på *moralloven*. Selvom individet er frit til at handle efter empiriske forhold, er det kun handlinger efter *moralloven*, der er udtryk for den frie vilje. Kant hævder dette, da handlinger efter *moralloven* er noget individet gør, i kraft af at være fri, ikke 'for at være fri'.

Ud fra Mills teori kan jeg konkludere, at individet har ret til at handle, såfremt det ikke skader andre. Jeg har yderligere konkluderet, at *skadesprincippet* indbefatter at påtale andres handlinger nedladende, og guide andre til at ændre deres adfærd uden at de ikke ønsker det. Yderligere konkluderer jeg, i forlængelse af Frankfurts teori, at på trods af, at individet er frit til at handle, såfremt det ikke skader andre, da er handlinger, der er i overensstemmelse med *dømmekraften*, handlinger, som er udtryk for individets *frie vilje*.

Jeg konkluderer ud fra analysen med Frankfurt, at handlefrihed er individets evne til at positionere sine *førsteordens ønsker*, og handle efter det ønske individet prioriterer over de andre ønsker.

Denne prioritering kommer fra individets evne til at være bevidst om, hvad der er vigtig for individet, og hvorfor individet ønsker et ønske frem for et andet. Det er derfor ikke nok, at individet er sikker på, at det ved, hvad det vil, uden at kende til andre muligheder. Det er kendskabet til mulighederne og valget mellem dem, der skaber den frie handling.

Individet kan være i den situation, at dets vilje ikke er, hvad individet vil den skal være. Det konkluderes at individet i denne situation, kan bebrejde sig selv for ikke at have en anden vilje.

Jeg har i ovenstående forsøgt at svare på første del af problemformuleringen. Jeg kan gennem denne analyse konkludere, at det er en relation mellem frihed og en persons handlinger.

Denne relation indebærer, at et individ i en fri handling er bevidst om at det værdisætter handlingen højere end andre. Jeg kan gennem de udarbejdede analyseafsnit konkludere, at handlefrihed kan anses som en handling, der ikke blot handler om at udføre en handling, men at den skal stemme overens med de individuelle tolkninger og præmisser for individets *højest stående vilje*. Dette forudsætter, at det er en naturlig del af at handle, at individet reflekterer. Det er gennem denne refleksion, at individet får syn for, at handlingen kan være omkostningstung, hvilket kan gøre det svært for individet at handle.

I det efterfølgende vil jeg svare på anden del af problemformuleringen, som omhandler spørgsmålet om, *hvorfor det kan være svært for det enkelte individ at handle som det gerne vil*. Nedenstående er udarbejdet ved at fremhæve væsentlige pointer fra diskussionsafsnittene, som tager udgangspunkt i de forudgående analyseafsnit.

Jeg konkluderer, at individet i en handlingssituation skal have et tilhørsforhold, til de handlinger det vejer op mod hinanden, for at handlingen kan opleves som svær for individet. Tilhørsforholdene har skabt en reaktion i individet om at de overvejede handlinger er ønskværdige

Jeg konkluderer, at individet har svært ved at handle efter sin *højest stående vilje*, når det oplever, at denne har omkostninger. Omkostningerne kan omhandle ydre forhold, hvor individet oplever at andre individer reagerer negativt på dets adfærd gennem kommunikative angreb eller udstødelse. Omkostningerne kan yderligere være usynlige for andre, idet individet oplever en konflikt mellem moralloven og sine lystfølelser eller forestillingen om de omkostninger en handling kan medføre. Individet kan desuden være usikker på, om dets vilje faktisk udgør individet *højest stående ønske*, hvorfor der kan være omkostninger ved at træffe det forkerte valg. Det kan konkluderes, at disse forhold har omkostninger i flere retninger: individet skal vælge mellem at kunne udleve sin personlige identitet og værdier, hvilket kan medføre fordømmelse fra samfundet og netværket. Yderligere kan individet opnå velanseelse gennem den handlingen netværket og samfundet tilgodeser, men tilsidesætte sig selv. Handler individet i overensstemmelse med sin *moraliske maksime*, kan individet yderligere opleve at skulle gå på kompromis med sin livskvalitet for at udfolde det det højeste gode.

Ud over at det kan være *svært* for individet at handle efter sin *højest stående vilje*, kan det yderligere være svært for individet at være sikker på sin vilje. Forudsætningen for *fri vilje* er, at individet handler, fordi individet vil det. Individet kan dog handle på en bestemt måde uden egentlig at ville det. Individet kan nemlig handle ubevidst eller styret af impulser.

Jeg konkluderer, at grundlaget for at individet finder handlingen svær ligger i, at personen er forvirret om forholdet mellem sin handling, og den måde individet tilstræber at blive anset af andre, og den måde individet tilstræber at udfolde sig selv og sine værdiger, gennem handlingen.

Jeg konkluderer, at individet, for at vide hvad det *vil*, skal have et bestemmelsesgrundlag som viljen tager udgangspunkt i. Dette bestemmelsesgrundlag skal tage udgangspunkt i det, individet *vil*, at viljen skal have grundlag i. Jeg konkluderer, at hvis individet ikke vælger at handle i efter sine opstillede principper for *den højest stående vilje*, kan individet ikke handle af *frie vilje*.

Individet skal dermed selvstændigt træffe en beslutning om, om det vil handle efter sin dømmekraft, moralske maksimer eller blot hvad der er dets højeste *førsteordens ønske* forudsætter. Har individet besluttet sig for en retningslinje for sine handlinger, og handler efter denne, da er individet godt på vej til at have handlefrihed.

Har individet grundlag for sin handling, kan individet blive mere sikker i sin handling, da individet ved, at handlingen er udtryk for den *højest stående vilje*, og dermed kan individet stå ved handlingens indhold.

At individet står ved grundlaget for sin handling, betyder ikke, at handlingen ikke kan opleves som svært for individet, men det giver individet fundamentet for at kunne argumentere for sin handling og kunne overkomme de omkostninger handlingen måtte indebære. Det kan afslutningsvist konkluderes, at jo flere gange individet handler myndigt, og i overensstemmelse med højest stående vilje, desto mere styrke vil individet få til at handle efter den fremadrettet.

Bibliografi

- Alstrup, S., Andersen, V., Binderup, L. G., Bjerring, J. C., Catana, L., Collin, F., & Dehs, J. (2010). a priori/ a posteriori. I *Politikens Filosofi Leksikon* (s. 9-11). København, Danmark: Gyldendals Bogklubber.
- Alstrup, S., Andersen, V., Binderup, L. G., Bjerring, J. C., Catana, L., Collin, F., & Dehs, J. (2010). Kierkegaard, Søren Aabye. I *Politikkens Filosofi Leksikon* (s. 375-378). København: Gyldendals Bogklubber.
- Alstrup, S., Andersen, V., Binderup, L. G., Bjerring, J. C., Catana, L., Collin, F., & Dehs, J. (2010). Vilje. I *Politikkens Filosofi Leksikon* (s. 718-719). København, Danmark: Gyldendals Bogklubber.
- Alstrup, S., Andersen, V., Binderup, L. G., Bjerring, J. C., Catana, L., Collin, F., . . . Ebbesen, S. (2010). Frihed. I *Politikens Filosofi Leksikon* (s. 239-241). København, Danmark: Gyldendals Bogklubber.
- EVA. (24. september 2019). *3 ting, der kan hjælpe de unge i deres uddannelsesvalg*. Hentet 26. maj 2020 fra www.eva.dk/: <https://www.eva.dk/ungdomsuddannelse/3-ting-hjaelpe-unge-uddannelsesvalg>
- Fairtrade. (31. maj 2017). *Danskerne er vilde med Fairtrade*. Hentet 28. marts 2020 fra Fairtrade: <http://fairtrade-maerket.dk/Involver-dig/Blog/2017/May/Salgstal2017>
- Fairtrade. (u.d.). *Hvad Fairtrade Gør*. Hentet 26. Marts 2020 fra Fairtrade: <http://www.fairtrade-maerket.dk/Hvad-er-Fairtrade/What-Fairtrade-does>
- FDB. (2009). *Danskernes forbrug af ansvarligt producerede varer, økologi – fairtrade – miljømærker, set i lyset af den økonomiske recession*. (T. B. Olesen, Redaktør) Hentet 30. maj 2020 fra om.coop.dk: https://om.coop.dk/Upload/om.coop.dk/Publikationer/aarsrapporter/r_10_Final%20ansvarlighedsrapport%20261009%20web.pdf
- Frankfurt, H. G. (4. december 1969). Alternate Possibilities and Moral Responsibility. *The Journal of Philosophy*, 66(23), s. 829-839. Hentet fra <http://www.jstor.org/stable/2023833>
- Frankfurt, H. G. (14. januar 1971). Freedom of the Will and the Concept of a Person. *Journal of Philosophy*, 68(1), s. 5-20.
- Husted, J. (2008). Jørgen Husted: Guide til Om friheden . I J. Husted, *Mill om friheden* (s. 147 - 264). Aarhus, Danmark: Forlaget Philosophia.
- Kant, I. (2000). Første bog: Den rene praktiske fornufts analytik. I *Kritik af den praktiske fornuft* (T. Bøgeskov, Ovs., s. 23-61). København K, Danmark: Hans Reitzels Forlag.
- Kant, I. (2000). Forord. I *Kritik af den praktiske fornuft* (T. Bøgeskov, Ovs., s. 9-18). København K, Danmark: Hans Reitzels Forlag.
- Kant, I. (2017). Besvarelse af spørgsmålet: hvad er oplysning. I *Immanuel Kant Oplysning, Historie, Fremskridt* (s. 64-75). Danmark: Forelaget Slagmark.
- Kierkegaard, S. (2017). § 5 Begrebet Angst . I S. Kierkegaard, *Begrebet Angst*. Danmark: Lindhardt og Ringhof Forlag A/S.
- Løgstrup, K. (2010). 1. Den kendsgerning, hvoraf den tavse fordring udspringer. I K. Løgstrup, *Den Etske Fordring*. Aarhus, Danmark: Forlaget Klim.
- Mill, J. S. (2001). *Utilitarianism*. Kitchener, Ontario, Canada: Batoche Books Limited. Hentet fra <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/mill/utilitarianism.pdf>
- Mill, J. S. (2008). John Stuart Mill: Om Friheden. I *Mill om friheden* (J. Husted, Ovs., s. 15-146). Århus, Danmark: Forlaget Philosophia.

- Nike. (5. september 2018). *Nike's New Just Do It Campaign*. Hentet 26. maj 2020 fra <https://news.nike.com>: https://news.nike.com/featured_video/just-do-it-dream-crazy-film
- Pedersen, E. O., Jepsen, P., & Friberg, C. (2007). "At arbejde i det små med det store for øje" - En introduktion til Kants Kritik af dømmekraften. I E. O. Pedersen, P. Jepsen, C. Friberg, H. J. Bjerre, C. A. Lassen, K. F. Jørgensen, . . . C. F. Nielsen, *Kants kritik af dømmekraften - otte læsninger* (s. 9-22). Aarhus, Danmark: Philosophia.
- Robbins, T. (u.d.). *Tony Robbins*. Hentet 20. maj 2020 fra HOW TO BUILD WILLPOWER: https://www.tonyrobbins.com/personal-growth/how-to-increase-willpower/?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=Editorial&utm_content=peak-performance-podcasts&fbclid=IwAR3iGQP40Vh6SwI3iGvs5K54JUiwKM4pxyziBLsGA4Sfz-I1jYDt7Agmdco
- Sørensen, V. (2017). Introduktion . I S. Kierkegaard, *Begrebet Angst*. Danmark: Lindhardt og Ringhof forlag A/S.
- Scheff, T. J., & Starrin, B. (2014). Et emotionssociologisk perspektiv på sociale problemer: skam og udsathed. I A. Meeuwisse, & H. Swärd, *Perspektiver på sociale problemer* (2. udgave udg., s. 191-206). Danmark: Hans Reitzels forlag.
- Sidgwick, H. (2014). CHAPTER V - FREE WILL. I *The Methods of Ethics* (Årg. 7, s. 57-76). London: THE MACMILLAN COMPANY.
- Steward, H. (2011). Moral Responsibility and the Concept of Agency. *Free Will and Modern Science*, s. 1-13.
- Udforsksindet.dk. (3. november 2018). *Alt du skal vide om de 6 grundlæggende følelser*. Hentet 23. maj 2020 fra Udforsk Sindet: <https://udforsksindet.dk/alt-om-grundlaeggende-foelelser/>
- Wellman, C. H. (Sommer 1996). *Liberalism, Samaritanism, and Political Legitimacy*. Hentet 26. maj 2020 fra JSTOR: https://www.jstor.org/stable/2961925?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents